

VZNIK PRÁVA

Jana Slunéčková

Několik poznámek úvodem

Vznik a vývoj práva vykládají autoři, kteří se touto otázkou zabývají, různě. Je známa teorie některých sovětských autorů, kteří vznik práva kladou do období před vznikem státu. Tato otázka se řeší i tak, že vznik práva se datuje i do doby vzniku státu atd. Názory autorů, zabývajících se problematikou vzniku práva, jsou tedy velmi odlišné. Mezi mnoha názory lze kupř. citovat dva zcela rozporné. Prvý názor tvrdí, že „... současně se státem vzniká právo — specifický normativní systém (systém pravidel chování) sankcionovaný státní mocí“.¹⁾ Druhý názor dovozuje, že „... právo je starší než stát ... stát vzniká spolu se zákonem (a nikoli s právem), zákon vzniká spolu se státem“.²⁾

Otázka vzniku práva jako společenského jevu je v současné době sledována zejména sovětskými historiky a teoretiky státu a práva. Někteří autoři hovoří i o raně třídním státu a raně třídním právu, přičemž se opírají o poznatky archeologické a etnografické. Přebírají od Childea³⁾ pojem neolitická revoluce, se kterým operují a zkoumají význam této revoluce pro právní vědu.⁴⁾

Otázka vývoje vzniku práva je nesporně otázkou značně složitou. Právo, stejně jako stát, je nadstavbovým jevem. Je tedy nepochybné, že ve všech státních společnostech je mezi státem a právem úzký vztah. Jestliže si panující třída vytvoří státní mechanismus jako nástroj své politické moci ve společnosti a uvědomí si, že právo je důležitým regulátorem společenských vztahů, začne zcela záměrně sociálně třídně právem regulovat společenské vztahy.

Zároveň je však dlužno poznamenat, že klasikové marxismu-leninismu rozeznávají nadstavbu politickou a právní.⁵⁾ Již z tohoto faktu vyplývá, že právu a státu přiznávají relativní samostatnost. Ale z tohoto závěru lze dovodit i to, že právo

¹⁾ Kučera a kol.: *Obecné teorie státu a práva*, díl I., Orbis, Praha 1976, str. 16.

²⁾ Malcev D. V.: *Socialnaja spravedlivost' i pravo*, Mysl, Moskva 1977, str. 232—234.

³⁾ Viz. Childe G.: *Na prahu dějin*, Orbis, Praha 1966, str. 43.

⁴⁾ Viz kupř. Peršic A. I.: *Periodizacija pervobytnoj istorii (sostajanije problemy)*, in: *Voprosy istorii*, 1980, str. 3. Viz kupř. i Bengerov A. B.: *Význam archeologie a etnografie pro právní vědu*, in: *Právník*, 1983, č. 10.

⁵⁾ Viz Marx K., Engels B.: *Vybrané spisy sv. I*, Svoboda, Praha 1950, str. 370.

se státem se ve svém vývoji podmiňují, opírají se o sebe. Právo se v procesu svého vývoje a v procesu vývoje společnosti, ve které se třída ekonomicky vládnoucí stává třídou panující, stále více projevuje jako vůle panující třídy, přičemž vynucení této vůle je podpořeno autoritou státu, státním donucením.

V úvahách nad problémy vzniku státu jsem vycházela z pregnantního vyjádření K. Marxe v jeho Úvodu ke Kritice politické ekonomie, kde píše: „Ve společenské výrobě svého života vstupují lidé do určitých, nutných, na své vůli nezávislých vztahů, výrobních vztahů, které odpovídají určitému vývojovému stupni jejich materiálních výrobních sil. Souhrn všech těchto výrobních vztahů tvoří ekonomickou strukturu společnosti, reálnou základnu, nad níž se zvedá právní a politická nadstavba a které odpovídají určité formy společenského vědomí. Způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duchovní životní proces vůbec.“⁶⁾

To za prvé znamená, že základem všech společenských vztahů jsou koneckonců poměry ekonomické. To je nejenom vlastnictví výrobních prostředků, ale ekonomické poměry ve všech jejich podobách a dimenzích. Tím ovšem nemíním, že ekonomické poměry lze redukovat pouze na ekonomickou základnu. Za druhé to znamená, že tyto poměry tvoří ekonomický základ, ale tvoří i vše, co z tohoto základu a na něm ve společnosti vyrůstá. Za třetí nám myšlenka K. Marxe naznačuje i další možný závěr, že společenská nadstavba — politická a právní — nemůže být „vyšší“, než je základna společnosti. A za čtvrté úlohu vědomí a jeho vliv na jednání lidí nelze podceňovat, neboť „... lidské vědomí objektivní svět nejenom odráží, nýbrž jej i tvoří“.⁷⁾

Volní společenské vztahy se vyvíjejí v závislosti na dané ekonomické základně. Zároveň je však si třeba uvědomit, že výrobní vztahy (tedy vztahy materiální) jsou rovněž vztahy mezi lidmi, ale jako rozhodující vztahy podstatně ovlivňují život člověka, postavení jedince a sociální skupiny ve společnosti.

I když se volní společenské vztahy vyvíjejí v závislosti na dané ekonomické základně, nacházejí se mimo rámec ekonomiky. Patří do oblasti nadstavby. Jsou potom determinovány a formulovány i převládajícími a působícími formami společenského vědomí a panující ideologií. A jsou i ovlivněny vztahy mezi třídami, jež se projevují zejména v politice panující třídy ve společnosti.

Tedy: vznik a vývoj práva je podmíněn ekonomickou základnou dané společnosti v konečné instanci. Působí na něj i vztah mezi třídami dané společnosti a zároveň i všechny součásti společenské nadstavby, působící formy vědomí a zejména ideologie panující třídy. Právo pak zpětně jako součást nadstavby a jako vůle panující třídy ovlivňuje vývoj a pohyb ekonomické základny společnosti.⁸⁾

1) Marx K., Engels B.: tamtéž.

2) Lenin V. I.: *Spisy sv. 38*, Praha, SNPL, 1960, str. 213.

3) Viz Marx K., Engels B.: *Vybrané spisy sv. I*, Svoboda, Praha 1950, str. 370.

Někteří sovětští autoři, kupř. G. V. Malcev a E. L. Rozin,⁹⁾ docházejí k závěru, který jsem již zmínila, že právo existovalo již v rodové společnosti. Se vznikem státu, podle těchto autorů, vzniká zákon. Svě názory dokládají tito autoři některými citáty z děl K. Marxe a B. Engelse.

Řešení těchto otázek vyžaduje skutečně exkurz do historie. Nelze je řešit stanovením hypotéz podepřených citáty klasiků marxismu-leninismu. Konečně byli to právě oni, kdo zdůrazňovali, že ke každé otázce je třeba přistupovat „... z hlediska toho, jak daný jev v dějinách vznikl, jakými hlavními etapami ve svém vývoji prošel a z hlediska vývoje“ pak prozkoumat, „čím se daná věc stala dnes“.¹⁰⁾

Jestliže se zamýšlím nad těmito problémy, docházím k závěru, že zdaleka nejsou ještě naší historií a teorií státu a práva vyřešené. K ilustraci tvrzení o nedostatečném řešení těchto otázek lze uvést dvě úvahy či spíše dva závěry klasiků marxismu-leninismu, kterým přiznává marxisticko-leninská teorie a historie státu a práva mimořádný význam.

V Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu naznačil B. Engels zajímavou myšlenku o tom, že stát vzniká nejenom jako nástroj nadvlády jedné třídy nad druhou, ale i „z potřeby brzdit třídní rozpory“.¹¹⁾

V Manifestu Komunistické strany pak vyslovili K. Marx s B. Engelsem závěr, který směřuje ke kritice buržoazních názorů a jimž definujeme podstatu práva: „Vždyť vaše ideje samy jsou výtvořky buržoazních výrobních a vlastnických vztahů, jako je vaše právo jenom vůlí vaší třídy povýšenou na zákon, vůlí, jejíž obsah je určován materiálními životními podmínkami vaší třídy.“¹²⁾

Domnívám se, že myšlenku B. Engelse o tom, že stát vznikl i z potřeby brzdit třídní rozpory lze vztahovat i na vznik práva. Právo potom z tohoto hlediska je souborem pravidel chování, jež prosazuje a chrání zájem panující třídy ve společnosti. Zároveň ale i právní pravidla chování stanoví hranice, jež panující třída, resp. příslušník panující třídy ve vztahu k příslušníkům tříd vykořisťovaných přestoupit nemůže, nechce-li porušit právo. Tak jsou do značné míry stanoveny hranice vykořisťování člověka člověkem apod. I tato skutečnost je ale ku prospěchu panující třídy, neboť třída zůstává panující jen po tu dobu, dokud má nad kým panovat.

Otázka práva jako „vůle panující třídy povýšené na zákon“ je složitější. Nikoli každá vůle panující třídy, i když je determinována materiálními podmínkami této třídy ve společnosti, se přeměňuje v právo, natož, aby tvořila podstatu práva. Změna ve „vůli panující třídy“ se spíše projevuje v politice a teprve tehdy, jde-

⁹⁾ Viz Malcev G. V.: *Socialnaja spravedlivost' i pravo*, Mysl, Moskva 1977, str. 232—234.

Viz i Rozin E. L.: *K. Marx a B. Engels o sootnošeniji prava i zakona*, in: *Aktualnye problemy socialističeskogo gosudarstva i prava*, Moskva 1974, str. 130—133.

¹⁰⁾ Lenin V. I.: *Spisy sv. 29*, SNPL, Praha 1955, str. 467.

¹¹⁾ Marx K., Engels B.: *Vybrané spisy sv. II*, Svoboda, Praha 1950, str. 333.

¹²⁾ Marx K., Engels B.: *Spisy sv. 4*, SNPL, Praha 1958, str. 443.

-lí o „vůli“ trvalou, projeví se taková změna i změnou práva; spíše pak se ale projeví změnou interpretace právních norem. A dále, ani změny, k nimž dochází v ekonomice (v základně společnosti), nepůsobí na právo bezprostředně, ale zprostředkovaně, přes politiku. Politika se v tomto případě jeví jako koncentrovaný výraz ekonomiky, je rozhodným zprostředkujícím článkem mezi ekonomikou a právem. Přitom právo si zachovává relativní autonomii na dílčích proměnách politiky a vystupuje spíše jako stabilizující moment společenských vztahů.

Stát a právo jsou jevy, které lze definovat pouze sporadicky. Mnoho rozporných názorů vzniká, podle mé domněnky, právě proto, že tyto jevy autoři definují z různých aspektů. Stát a právo tvoří systémy prvního řádu. Podat definici systému prvního řádu, která by obsáhla celý jev v jeho styku s okolním světem, je velmi těžké. Při tvorbě definice, jak zdůraznil V. I. Lenin, je třeba k předmětu přistoupit logickodialekticky: za prvé, jestliže skutečně chceme předmět uchopit, musíme prostudovat a obsáhnout „všechny jeho stránky, všechny vztahy a „zprostředkování“; toho však nikdy úplně nedosáhneme, ale je to právě požadavek všestrannosti, který nás uchrání před chybami a ustrnutím na mrtvém bodě“. Za druhé, předmět je potřebné vidět vždy v pohybu, ve změně, v jeho styku s okolním světem. Za třetí lidská praxe „*musí být zahrnuta do plné definice předmětu i jako kritérium pravdy i jako praktické měřítko předmětu s tím, co člověk potřebuje*“ (podtrhla autorka). Za čtvrté, „abstraktní pravda neexistuje, pravda je vždy konkrétní“.¹³⁾ A je třeba jen dodat, že i teoreticky vyjádřená pravda musí být konkrétní.

Definice státu a definice práva zřejmě nemohou být podány tak, aby postihly tyto jevy v úplnosti, v jejich pohybu a zároveň i jako „kritérium pravdy i jako praktické měřítko předmětu s tím, co člověk potřebuje“. Neboť každý, kdo definuje právo, a každý, kdo definuje stát, definuje tyto jevy z hlediska potřeby jejich zkoumání, rozvoje či působení na ně atd. A skutečnost, že dosud neexistuje jediná a provždy platná definice práva a jediná a pro vždy platná definice státu tomuto názoru nasvědčuje.

Jestliže někteří autoři docházejí k závěru, že „... pouze takové charakteristické rysy práva, jakými jsou jeho obsah, forma, způsob zajištění, vzaté ve své celistvosti, stejně jako systém informace o právních normách umožňují odlišit právo od jiných normativních regulátorů (morálních, metodologických, manželsko-rodinných, korporativních apod.)“, ¹⁴⁾ přičemž nevysvětlují, co je obsah práva, co tvoří formu práva, jak je dodržování právních norem zajištěno, problém spíše zamlžují, než vysvětlují. Korporativní normy či normy morálky mohou mít v některých případech totiž stejný obsah a obdobnou formu jako normy práva. Systém informace o těchto normách může být podobný jako u práva, a dokonce

¹³⁾ L e n i n V. I.: *Spisy sv. 32*, SNPL, Praha 1955, str. 92.

¹⁴⁾ V e n g e r o v A. B.: *Význam archeologie a etnografie pro právní vědu*, in: *Právník č. 10*, 1983, str. 964.

i způsob zajištění dodržování těchto norem je založen na donucení. Kupř. normy tzv. církevního práva mají formu a obsah, odpovídající určitému historickému typu právních norem. Způsob jejich zajištění je založen na donucení a informace o těchto právních normách je zajištěna obdobným způsobem jako informace o normách práva. A konečně s každou větší aglomerací obyvatel, jež v historii vznikla a která si vynutila dělbu práce a tím i řízení některých ekonomických procesů, vzniká specializovaný aparát (mnohdy kněžský), vynucující účast na některých pracích. A i tady vznikají pravidla chování, k jejichž dodržování jsou obyvatelé aglomerace nuceni. Vzniká tedy otázka, kdy lze hovořit v těchto případech o právních pravidlech chování a zda konkrétní aglomerace tvoří státní útvar či nikoli. V této souvislosti nezbývá než poněkud teoretizující zamýšlení nad formou a obsahem pravidla chování, které však nepovažuji za zbytečné.

Zamýšlíme-li se totiž nad formou a obsahem pravidla chování a formou a obsahem právního pravidla chování, dovodíme, že forma a obsah jsou spolu spjaty. To však neznamena, že jedno pravidlo chování, které zachovává po několik století či tisíciletí stejnou formu, má i po století či tisíciletí stejný obsah.

Obsah práva je rozvedením podstaty práva do konkrétnosti a naopak ve svém zobecnění se obsah práva stává podstatou práva.¹⁵⁾

Hovoříme-li o formě práva, je třeba rozeznávat vnější formu práva, která je právně kvalifikovaným způsobem přeměny (objektivizace) „konkrétní vůle panující třídy (tj. obsahu práva) v obecně závaznou normu (resp. v soubor obecně závazných norem), vynutitelnou státem“ a dále vnitřní formu práva, která se jeví jako normativní strukturalizace „v právní normě (popřípadě v homogenním souboru právních norem — v právním institutu)“.¹⁶⁾

Podstatou práva je, jak jsem již zmínila, vůle panující třídy povýšená na zákon. Tato podstata práva se opírá o hlubší podstatu, kterou tvoří materiální podmínky života panující třídy ve společnosti. V této souvislosti je třeba přitakat názoru L. S. Javiče, který rozeznává několik úrovní podstat práva: „... vůle panující třídy povýšená na zákon,“ píše L. S. Javič, „je podstatou práva prvního řádu ... podstatou práva druhého řádu jsou nároky jednotlivců a skupin a právní a politické přiznání jejich zájmů, které jsou diktovány mnoha podmínkami, ale v první řadě objektivními potřebami výroby a směny“ atd.¹⁷⁾

Právo jako systém pravidel chování vyjadřuje a hájí zájem panující třídy či vrstvy panující třídy. Ale zájmy nevznikají ve společnosti pouze jako výsledek

¹⁵⁾ „Obsah práva je rozvinutím a obohacením podstaty práva cestou konkretizace obecné vůle panující třídy z hlediska třídního poslání, cílového zaměření a účelu právního řádu a jednotlivých forem.“ K u č e r a E. a kol.: *Obecná teorie státu a práva, díl I.*, Orbis, Praha 1976, str. 170.

¹⁶⁾ K u č e r a E. a kol.: citovaná práce, str. 179 a 183.

¹⁷⁾ L. S. Javič dále píše: „... a) jsou podstaty různé úrovně, b) podstaty v sobě zahrnují rozpory, c) jsou stabilní, tvoří základ jevů a předmětů, ale stále se rozvíjejí, mění se.“ J a v i č L. S.: *Obščaja teorija prava*, Leningrad, Izdatelstvo leningradskogo univerziteta, 1976, str. 86, 88, 90.

lidské vůle a lidského vědomí. V podstatě je vytvářejí ekonomické vztahy mezi lidmi. „Když vznikly, odrážejí se tak či onak ve vědomí lidí. Abychom mohli hájit určitý zájem, musíme si jej uvědomit. Proto je možné a nutné pohlížet na každou soustavu pozitivního práva jako na produkt vědomí. Není to však vědomí lidí, které vyvolává v život zájmy, jež právo obhajuje, a proto také vědomí neurčuje obsah práva; ale stav společenského vědomí (společenská psychologie) daného období určuje *formu, která v hlavách lidí odráží daný zájem.*“¹⁸⁾

Přiznáme-li platnost závěru, že obsah práva je určen podstatou práva a je rozvedení podstaty práva do konkrétnosti a přiznáme-li platnost závěru, že forma práva je určena stavem společenského vědomí v daném období, přičemž je spjata s obsahem práva, můžeme dovést i závěr o tom, že v třídně rozdělených společnostech může forma pravidla chování (právního pravidla chování a v některých případech i forma právního odvětví) být zachována, přičemž pravidlo chování (právní pravidlo chování či právní odvětví) má již odlišný obsah. Tato úvaha platí zejména pro vykořisťovatelské společnosti, kterým je všem vlastní vykořisťování jedné části společnosti druhou. Společenské vědomí všech staletí se „... totiž přes všechnu rozmanitost a rozdílnost pohybuje v určitých společenských formách — formách vědomí, které úplně zmizí s úplným zánikem protikladu tříd“.¹⁹⁾

Ke vzniku práva, normativního systému, pro něž je charakteristické státní donucení, dochází v dlouhodobém vývojovém procesu. Právo začíná vznikat se vznikem politické moci ekonomicky silnější třídy či spíše ekonomicky silnější skupiny třídy svobodných, v rozpadající se rodové společnosti. Avšak než tato měnící se pravidla chování nabudou charakteru norem práva a zejména pak charakteru právních norem v současném smyslu slova (moderního práva užívaného v moderních společnostech k regulaci společenských vztahů), musí projít dlouhým procesem vývoje.

Každý pokus, směřující k vysvětlení vzniku pravidel chování a vývoje a vzniku právních pravidel chování zůstává v hranicích hypotézy. Otázku vývoje a vzniku práva, zejména v současném období, považuji za tak důležitou, že se o její vysvětlení pokusím. Jsem si vědoma toho, že rovněž i mé vysvětlení zůstává pouhou hypotézou. Je hypotézou pracovního charakteru, která by měla posloužit k řešení dalších otázek, jako je kupř. otázka vzniku a vývoje právního vědomí, otázka odumírání práva atd.

Děkuji doc. dr. Miloslavu Doležalovi a prof. dr. Jaromíru Kinclovi, DrSc. za upřímné míněné rady, podporu mého úsilí při zpracování problému a připomínky, vyplývající z jejich hlubokých znalostí.

¹⁸⁾ Plechanov G. V.: *Vybrané filosofické spisy sv. II*, SNPL, Praha 1960, str. 241—242.

¹⁹⁾ Marx K., Engels B.: *Spisy sv. 4*, SNPL, Praha 1958, str. 448.

1. Pravidla chování a rodová společnost

Proces vývoje rodové společnosti a proces vývoje a vzniku pravidel chování je jistě složitějším, než jak bude popsán v této kapitole. Pouhý nástin, který v této kapitole podám, nemůže tyto složitosti a celý proces postihnout.

Nehodlám však zaznamenat proces vývoje rodové společnosti, ale genezi pravidel chování a posléze, v kapitolách dalších, jejich přeměnu v pravidla právní. Je zřejmé, že vznik a vývoj pravidel chování a jejich přeměnu v pravidla právní nelze jinak vyložit než ve vztahu k procesu vývoje společnosti.

Je tomu tak proto, že vývoj společnosti je podmíněn produkcí a reprodukcí bezprostředního života. Jde o produkci a reprodukci dvojího druhu. Jednak je to produkce potřeb nutných k životu, tj. potravy, oděvů, bydlení a nástrojů, jednak produkce cizího života plozením. Produkce bezprostředního života se pak jeví jako dvojitý vztah: Za prvé vztah přirozený a za druhé vztah společenský. Jestliže pohlédneme na produkci života jako na vztah společenský, jde vždy o součinnost „... , většího počtu individuí bez ohledu na to, za jakých podmínek, jakým způsobem a k jakému účelu“.²⁰⁾

Každý vývojový stupeň společnosti, jemuž je vlastní určitý výrobní způsob, je zároveň i charakteristický určitým způsobem součinnosti lidí, určitými vztahy mezi lidmi, jež dříve či později regulují i určitá pravidla chování platná pro konkrétní společnost. Lidé totiž nemohou spolu žít, aniž by se jejich spoluzití řídilo pravidly chování.

V procesu vývoje společnosti se tedy postupně vyvíjely i vztahy mezi lidmi. A jakmile začíná vznikat a rozvíjet se primitivní výroba životních potřeb, je nutné postupy této výroby zafixovat v pravidla chování, je nutné v pravidla chování zafixovat i způsob rozdělování atd. Tak jak se živelně zrodily vztahy mezi lidmi, tak i pro opakující se vztah mezi lidmi vzniká pravidlo chování, posléze uznávané jako jediné správné a možné.²¹⁾

Ke zrodu vztahů mezi lidmi začíná docházet postupně, tak jak se z člověka v biologickém pojetí stává člověk v pojetí filozofickém. Člověk, jehož kultura se rodí ve starším období paleolitu, musí ke vzniku této kultury projít vývojem soustředěným do období čítajícího dvě stě tisíc až dva milióny let.

Archeologové nalézají stopy záměrné činnosti lidí, žijících v období staršího paleolitu, velmi sporadicky. „Tehdejší člověk byl dosud organickou součástí přírody — biocenózy či lépe řečeno biogeocenózy. Podstatnější její změny musely vyvolat změny na člověku, na jeho prvotní společnosti i na jeho projevu, kultuře. Výkyvy teplot ve staropleistocenních glaciálech a na interglaciálech nebyly ještě tak extrémní jako později a patrně formu biocenózy znatelně

²⁰⁾ Marx K., Engels B.: *Vybrané spisy sv. II*, Svoboda, Praha 1950, str. 43.

²¹⁾ Viz Lenin V. I.: *Spisy sv. I*, SNPL, Praha 1951, str. 147—148.

neovlivňovaly. Snad proto byl počáteční vývoj lidské kultury velice dlouhý a relativně stejnorodý.“²²⁾

Učinit si představu o vývoji lidských společenství v dalším období, tj. v období středního paleolitu, je rovněž značně nesnadné. Archeologické nálezy, o něž se můžeme při zkoumání vývoje života člověka tohoto období opřít, téměř neposkytují možnost hodnotit to, co později, po vzniku společnosti, nazýváme společenskou nadstavbou. Jde nepochybně o období, ve srovnání s předchozím obdobím, rozvinutější. Avšak lov a sběr plodin stále zůstávají hlavním zdrojem obživy člověka.

Lov je však organizován kolektivně a stává se akcí celé tlupy nebo spíše akcí zdatných příslušníků tlupy. Lidé žijí ve společenstvích o více než dvaceti členech v jamách, jeskyních či ochranných chatrčích, které si stavějí. Vznikají již i diferencované nástroje jako škrabadlo a drásadlo. Obráběcí techniky přírodního materiálu jsou rozvinutější a chovají v sobě možnosti dalšího vývoje a dalších vzniků nových obráběcích technik, např. opracování pazourku levalloiskou technikou, druhotné tvrzení materiálu ohněm apod.

K „prudkému“ rozvoji pravěké techniky dochází v období mladého paleolitu. Vznikají dokonce i jakési pravěké dílny nebo spíše místa výroby, ve kterých jsou vyráběny značně diferencované nástroje: škrabadla, drásadla, hroty, ostré a dlouhé čepele, tenké čepelky s břity, rydla apod. K vytvoření takových nástrojů je třeba vhodného materiálu; rozvíjí se proto prospektorská činnost, založená na empiricky získaných znalostech a na schopnosti rozlišit určité minerály a horniny.

Rozvoj pravěké techniky musel nepochybně ovlivnit i rozvoj toho, co později nazveme společenskou nadstavbou. Lidé, žijící v období mladého paleolitu, mají značně rozvinutou kulturu. Mladopaleolitické umění je proslulé neobyčejnou dokonalostí, kterou lze hodnotit i současnými měřítky. Archeologické nálezy z období magdalénské kultury přinášejí doklady o monumentálních nástěnných jeskynních malbách, o drobné zvířecí plastice, špercích, soškách žen apod. Mnohé z těchto výtvorů umělecky neobyčejně vyváženého člověka navozují možnost závěru o existenci ceremonií spojených s kultem.

Rituální pohřby, abstraktní malby a celý způsob života člověka (včetně faktu, že zdrojem obživy i nadále je lov) podmiňují u některých autorů vznik domněnky o existenci víry člověka v duši. G. Childe kupř. píše, že v magdalénské kultuře mladšího paleolitu existovali již umělci, jejichž umění a činnost byly spojeny s magií a kultem.²³⁾ Kult v této době byl zcela jistě nejvyspělejší formou vědomí. To znamená, že nutně ovlivnil i další rodící se formy vědomí, jako např. vědomí estetické, morální apod., a zpětně ovlivnil i to, co později nazveme základnou společností.

²²⁾ Pleiner R., Rybová A. a kol.: *Pravěké dějiny Čech*, Academia, Praha 1978, str. 111.

²³⁾ Childe G.: *Na prahu dějin*, Orbis, Praha 1966, str. 42.

Jestliže lidé respektují fakt odlišného postavení rodového kouzelníka, šamana (a archeologické nálezy, hovořící o tom, že šaman, kouzelník, žil odděleně od rodiny, tomu nasvědčují), regulují rovněž svůj vztah k němu určitými pravidly chování. Není totiž myslitelné, že by se odlišné postavení člověka ve vztahu k lidem druhým zformovalo, aniž by prošlo vědomím lidí.

Vědomí je od svého vzniku společenským produktem. Nejprve je to vědomí o nejbližším okolí, jež lze poznávat smysly. Je to vědomí o souvislosti, třebaže omezené, s dalšími jedinci, mimo jedince, který si uvědomuje sebe samotného. Omezený vztah člověka k přírodě je podmíněn omezenými vztahy mezi lidmi. A omezené vzájemné vztahy mezi lidmi determinují „jejich omezený vztah k přírodě právě proto, že příroda takřka ještě vůbec není modifikována dějinami, a naproti tomu vědomí nutnosti stýkat se s okolními individui je počátkem vědomí toho, že člověk vůbec žije ve společnosti.“

V období magdalenské kultury mladšího paleolitu, kdy člověk umí již vyrábět diferencované nástroje, na kterých je do značné míry závislý výsledek lovu, kdy má výraznou schopnost uměleckého vyjádření okolního světa, kdy tvoří a *hromadí* nástroje, plastiky, sošky a šperky, vzniká nutně i vztah člověka k věci. To znamená, že vzniká i vztah mezi členy pravelkorodiny, který můžeme nazvat osobním vlastnictvím věcí movitých. Je to období *vzniku* soukromého vlastnictví, neboť „soukromé vlastnictví v pravém slova smyslu . . . začíná vlastnictvím movitostí“.²⁴⁾

V období mladého paleolitu vzniká, podle mého názoru, společnost. Avšak tato společnost je ještě společností na velmi nízké úrovni. Počet členů této společnosti je rovněž nízký a také vztahy mezi nimi nejsou zdaleka ještě tak rozvinuté, jako budou v dalších vývojových obdobích rodové společnosti.

Někteří autoři na základě četných nálezů ženských plastik a soch dovozují, že již v období magdalenské kultury vzniká matriarchát.²⁵⁾

Další pak uvádějí, že právě tomuto období jsou vlastní bohatěji vybavené pohřby mužských jedinců a že rovněž do tohoto období jsou datovány nálezy tzv. velitelských holí, a to právě ve hrobech mužských. Rozpory v uctívání jedinců mužských a jedinců ženských navozují těmto autorům myšlenku o tom, že ženský princip mohl být stabilnějším a směrodatným. Praktické vedení skupiny však, podle nich, bylo svěřeno schopnému a silnému jedinci — muži — který požíval pro své skutečné zásluhy úměrně větší úcty než jiní.²⁶⁾

Je složité blíže datovat období, ve kterém vzniká matriarchát. A navíc tato otázka není v souvislostech, kterými se zabývám, rozhodující. Rozhodujícím se mi jeví fakt, že *společnost lidí se vyvíjí obecnou vývojovou cestou, přičemž každý národ má zároveň i svůj vlastní osobitý vývoj*. Lze pak konstatovat i to, že u kmenů nedostatečně rozvinutých, pro jejichž obživu byl rozhodující sběr

²⁴⁾ Marx K., Engels B.: *Spisy sv. 3*, SNPL, Praha 1958, str. 75.

²⁵⁾ Viz kupř. Každan A. P.: *Náboženství a ateismus ve starověku*, Orbis, Praha 1960, str. 9.

²⁶⁾ Viz Pleiner R., Rybová A. a kol.: *Pravěké dějiny Čech*, Academia, Praha 1978, str. 148.

plodů a lov, se matriarchát vyvinul jen nepatrně. U kmenů, jež dospěly dále ve svém vývoji a pro jejichž obživu bylo rozhodujícím obdělávání půdy zahradnickým způsobem, lze naopak zaznamenat značně rozvinutý matriarchát.²⁷⁾

Je tomu tak proto, že rozhodující role ve společnosti náležela vždy těm, na nichž byla společnost materiálně závislá. Matriarchát pak se svou vládou mateřského práva je prvou organizovanou, i když ranou společností. „Odpovídají mu proto rané, primitivní formy hmotné kultury a hospodářství, nejstarší formy manželství společenských vztahů a duchovní kultury.“²⁸⁾

Skutečnost, že žena má rozhodující ekonomickou úlohu, tedy, že zahradnickým způsobem²⁹⁾ zabezpečuje obživu rodiny, se projevuje i jejím vedoucím postavením v rodě. Vzniká mateřské právo se všemi známými a v mnoha pracích uvedenými rozděleními rodů, uspořádání rodiny a příbuzenství, dědického práva, vlastnictví nástrojů, pracovních předmětů atd.

Již zde na nejnižším organizovaném stupni rodové společnosti se hovoří o právu, dědění, uspořádání příbuzenských vztahů, o rodině atd. Avšak tyto pojmy jsou obsahově zásadně *odlišné* od pojmů právo, vlastnictví, dědění, rodina, jež jsou vlastní společnosti státní. Jsou obsahově odlišné proto, že matriarchát je sice společností organizovanou, ale společností organizovanou nikoli třídně. Obsah pravidel chování užívaných v rodové společnosti odpovídal stupni výroby, dělby práce a společenské struktury, jichž rodová společnost dosáhla. Svou formou pak pravidla chování odpovídala stavu společenského vědomí. Ale jak silná byla a jak silně byla zafixována ve vědomí lidí, dokazuje skutečnost, že některá z nich přežila až do doby prakticky nedávné.³⁰⁾

Dodržení pravidel chování, která v této době vznikla v rodě, se stalo na velmi dlouhé období životní nutností. Vzhledem k nízkému stupni společenské výroby bylo dodržení pravidel chování otázkou života a smrti. Příslušník rodu byl zcela integrován do života rodu, byl zcela závislý na společnosti. Rod chování a rozhodování příslušníků společnosti plně ovlivňoval a prostřednictvím rodových institucí působil tak, že příslušníci rodu se zcela ztotožňovali s rodovými normativními systémy. Příslušník rodu vystupoval proto vždy jako člen určité společnosti. Neměl jiné volby než spontánně dodržovat pravidla chování rodu dobrovolně. Přitom ale členové společnosti si nepředstavovali souhrn vztahů, ve kterých žili, jako něco určitého, uceleného, prochnutého určitou zásadou, naopak, nevědomky se přizpůsobovali těmto vztahům a neměli o nich jako o zvláštních historických vztazích žádné představy.

Rozvoj společenské výroby, zejména pak rozvoj domácího řemesla, chov dobytka a rozvoj zemědělství, se odráží v uspořádání společnosti. Člověk se

²⁷⁾ Viz K o s v e n M. O.: *Matriarchát*. Melantrich, Praha 1952, str. 13.

²⁸⁾ K o s v e n M. O.: citovaná práce, str. 11.

²⁹⁾ Viz M a r x K., E n g e l s B.: *Vybrané spisy sv. II*. Svoboda, Praha 1950, str. 322.

³⁰⁾ Viz kupř. K o v a l e v s k í j M.: *Rodovoj byt*, S. Peterburg. Tipogr. Akc. Abšč. Brokrauz-Jefroň. *Pracešnyj per.* no 6, 1911, str. 111.

z příživníka přírody mění v jejího aktivního partnera. Ovšem tomu, aby se člověk změnil v aktivního partnera přírody, musela napomoci příroda samotná podnebným zvratem, který ukončil pleistocénní epochu. Evropské podnebí se změnilo v podnebí mírného pásma a středomořské a předoaasijské teplé stepi se změnily v pouště s oázami.

Zvratem ve výrobním způsobu bylo zasetí vhodných semen do vhodné a obdělávané půdy, semen, která vyrostla v obilí. „Společenství, které to dělalo, začalo tím aktivně produkovat potraviny a zvětšovat své zásoby. . . . To byl první krok neolitické revoluce . . .“³¹⁾

Tyto změny vedou totiž jednak ke vzniku nadvýrobku, jednak dochází i k potřebě většího množství pracovních sil, než tomu bylo dříve. Postupně se proto vytváří zcela nová instituce — instituce otroctví. Válečný zajatec se přeměňuje v otroka; netřídní společnost se rozděluje ve společnost třídní. „Z první velké společenské dělby práce,“ napsal B. Engels, „vzniklo první velké rozštěpení společnosti do dvou tříd: na otroky a pány, vykořisťovatele a vykořisťované.“³²⁾

³¹⁾ Childe G.: *Na prahu dějin*, Orbis, Praha 1966, str. 43.

³²⁾ Marx K., Engels B.: *Vybrané spisy sv. II*, Svoboda, Praha 1950, str. 323.

1 otázka vzniku otroctví je v současné době diskutována zejména sovětskými historiky. Různé názory na vznik a existenci otroctví a dalších závislostí podává např. A. B. Vengerov. (*Význam archeologie a etnografie pro právní vědu*, *Právník č.* 10/1983). Domnívám se, že k hodnocení vzniku otroctví a jeho existence nepřistupuje z hledisek dialektického a historického materialismu.

Vznik otroctví vykládá Vengerov ve vztahu k jednotlivým státům. To je jisté možné, ale zároveň je nutné si uvědomit, že otroctví vzniká v rodové společnosti na základě potřeby většího počtu pracovních sil, což je příčinou obecně platnou. Vzniká ale v různé době, v různých krajích, v různých podnebních podmínkách, v různé organizaci práce atd., tedy i z příčin různých — specifických.

Pokud se týká vzniku států, i ty vznikaly z příčin, které můžeme označit jednak jako obecné příčiny a jednak z příčin, které můžeme označit jako zvláštní. Státy jako orientální despotie vznikaly ze zcela odlišných zvláštních příčin než antické Atény a antická Sparta. A i Atény a Sparta se vyvíjely odlišně. A Řím vzniká ve srovnání s předchozími státy opět ze zcela jiných zvláštních příčin. Je zřejmé, že odlišné — zvláštní — příčiny vzniku jednotlivých států vedou k odlišnostem ve vývoji těchto států a jeho institucí. Nehledě již k tomu, že vznik závislosti jedné skupiny lidí na druhé skupině lidí je předpokladem a jednou z příčin vzniku a nikoli následek vzniku státu.

A protože se jednotlivé státy vyvíjely a vznikaly v různém období a na různém vývojovém stupni společenské výroby, zejména pak výrobních sil, poznačeny různou civilizací a vyvíjely se a vznikaly sice obecně na základě rozdělení společnosti na třídy, ale zároveň i z příčin různých (organizace zemědělských prací v orientálních despotiích, rozpory mezi plebejci a rodovou aristokracií v Římě atd.), nemůžeme v těchto státech nacházet zcela stejné a neodlišné instituce. Nehledě již k tomu, že i po svém vzniku se jednotlivé státy vyvíjely různé, ale i zároveň procházely určitými obecně platnými vývojovými stupni.

A dále A. B. Vengerov poukazuje na to, že moskevská učebnice teorie státu a práva z r. 1980 zaznamenala vznik prvotních států jako států dvou historických typů, a to otrokářského a feudálního. Není přece novým objevem skutečnost, že u Germánů a Slovanů vznikaly raně feudální státy a opět z jiných příčin zvláštních (nutnost spravovat území dobytá na Římu), ale ze stejných příčin obecných, a to ve zcela odlišné době ve srovnání se státy shora uvedenými. Státy Germánů

Změny v ekonomice společnosti se odrážejí nejenom ve změně postavení žen, ale i ve změně postavení ženy a muže. Postupně vzniká patriarchát. Tyto změny působí i na změnu obsahu pravidel chování a na vznik pravidel chování nových. Ale tak, jak ve společnosti nedochází ke změnám ze dne na den, tak ani obsah pravidel chování se ze dne na den nezměnil a ze dne na den nevznikla ani pravidla nová. A dokonce v přechodném období mezi matriarchátem a patriarchátem vznikají pravidla chování vlastní pouze tomuto přechodnému období.

Takové přechodné pravidlo chování, které nemohlo vzniknout v matriarchátě a muselo zaniknout v patriarchátě, je kupř. ženin „návrat domů“. Žena, která se provdala a podle patriarchálního práva odešla k muži, se na určitou dobu, po uplynutí jistého času vrací do rodného domu. Jde o ryze specifické pravidlo chování vlastní pouze přechodnému období od matriarchátu k patriarchátu.³³⁾

Jak je rovněž pro každé přechodné období charakteristické, tak i v období přechodu od matriarchátu k patriarchátu existuje po jistou dobu určitá rovnováha sil mezi zanikající formou společnosti a rodící se společenskou formou. I tato skutečnost ovlivňuje obsah a formu pravidel chování, jež v této době existují a vznikají.

Každé společenské uspořádání, jež přestává odpovídat potřebě dalšího společenského rozvoje, se postupně přežívá a posléze odumírá. Matriarchát byl proto vystřídán patriarchátem a nové společenské uspořádání si vynutilo i změnu pravidel chování. Všechny změny v ekonomice se pak odrážejí ve vědomí lidí, přičemž zároveň všechny tyto společenské změny jsou produkovány právě lidmi. A všechny tyto změny si vynutily i změny v organizaci společnosti a v pravidlech chování.

Rozvoj výrobních sil dále podmiňuje postupující dělbu práce a postupující diferenciaci společnosti. Specializace řemesel vede ke druhé dělbě práce, k oddělení řemesel od zemědělství. Narůstá rozdíl mezi bohatými a chudými. I tento rozdíl proniká v pravidla chování. Tak jak se postupně společnost třídně rozděluje, tak i třídními se stávají vztahy ve společnosti a tak i třídními se stávají pravidla chování.

Postupem dělby práce tedy dochází ke vzniku společenských tříd, jejichž postavení v ekonomice se vzájemně liší. Třídy si většinou vytvářejí vlastní pravidla chování, vlastní normativní systémy. Pokud si třída či skupina vytváří vlastní normativní systémy, je jejich zrod stále ještě výsledkem živelně probíhajícího procesu, je živelným reflexem postavení třídy či skupiny v ekonomice — ostatně stále ještě nepříliš složité. Ale rozdílnost třídního postavení v sobě obsahuje i možnost rozdílných norem chování a vzniku protikladných normativních systémů ve společnosti.

Vznik tříd a bohatství, vznik soukromého vlastnictví výrobních prostředků,

a Slovanů byly poznačeny odlišnou civilizací a zcela odlišným výrobním způsobem než státy vzniklé dříve. A jejich další vývoj šel svou vlastní cestou.

³³⁾ Viz *Rodová společnost*, SAV, Bratislava 1954, str. 221.

rozšíření obchodu, vznik vlastnictví půdy atd. tedy výrazně podmiňují třidnost vztahů ve společnosti. A vztahy, jež jsou výrazně třidní, a v nichž se již promítá určité vedoucí postavení jedné třídy v ekonomice, nemohou být regulovány jinak než tak, aby to bylo ku prospěchu třídy, jež má vedoucí postavení. Vznikají svým obsahem a charakterem pravidla chování zcela odlišná — třidně odlišná — od pravidel chování regulujících vztahy ve společnosti, která nebyla třidně diferencována. Tato pravidla chování jsou podmíněna mimo jiné i nově vzniklými potřebami a zájmy. „Vedle potřeb a zájmů, k jejichž hájení byly rodové celky povolány a schopny, vznikly jako následek převratu podmínek výrobní činnosti a z toho plynoucí změny společenského rozčlenění, nové potřeby a zájmy, které byly starému rodovému zřízení nejen cizí, nýbrž je v každém směru křížily.“³⁴⁾

A opět tak jako v přechodném období mezi matriarchátem a patriarchátem dochází i v přechodném období od rodové společnosti ke společnosti státní ke kolizi zájmů a potřeb jednotlivých tříd a vrstev společnosti. Rodí se rozpory uvnitř společnosti samotné, rodí se i rozpory uvnitř jednotlivých tříd, tedy vznikají takové rozpory, jež rodové zřízení neznalo.

Zvyšuje se závislost jedince na třidě a nikoli již na rodu jako celku. Třida či sociální skupina s vlastními normativními systémy požaduje od svých příslušníků poslušnost vůči nim. Jedinec se dostává ve svém rozhodování a chování pod vliv skupinových institucí a pod vliv členů skupiny. Víceméně se se skupinovými normativními systémy ztotožňuje. Toto ztotožnění je tím intenzivnější, čím více je jedinec pohlcován skupinovým prostředím. Naopak slábne úměrně tomu, nakolik se z života prostředí skupiny vzdaluje a nakolik je pohlcován jiným prostředím.

Lze konstatovat, že rozdílným postavením v ekonomické i sociální struktuře společnosti a členitostí, jakož i dialektickou rozporností vnitřní sociální struktury tříd samotných jsou podmíněny i rozdíly v ideologii a vědomí těchto tříd. Na každém stupni společenského vývoje lze se vznikem tříd konstatovat určité rozpory mezi politickým, morálním a posléze i právním atd. vědomím různých tříd, vrstev či skupin, přičemž i těmito rozpory je podmíněna rozdílnost jednotlivých skupinových normativních systémů.

Panující třida, ve snaze tlumit odpor ovládaných tříd a ve snaze regulovat společenské vztahy ve svém třidním zájmu, se snaží ovlivnit vývoj ideologie ovládaných tříd a jejich skupinových normativních systémů pomocí své vlastní ideologie. A je to rovněž ideologie panující třídy, která má značný vliv na tvorbu právních pravidel chování, jež začínají vznikat s přechodem od rodové společnosti ke společnosti státní.

Ideologií předkapitalistických vývojových formací bylo náboženství. To, jako rozhodující forma vědomí, nutně ovlivnilo i další formy společenského vědomí. Ale i náboženství, než dospělo ke své vyspělé formě, ve které se stalo ideologií panující třídy, prošlo dlouhým vývojovým procesem.

2. Pravidla chování a náboženství

Třídní rozdělení společnosti, stupeň jejího vývoje, její kultura a její rozpory se vždy projevují v oficiální ideologii této společnosti. V předkapitalistických společnostech můžeme tedy sledovat společnost jako v zrcadle, sledujeme-li její náboženství.

„V dnešní historické vědě a etnografii,“ píše A. B. Vengerov, „je už dávno překonán pohled na mýty prvobytně pospolné společnosti jako na pověry a omyly.“³⁴⁾ Marxismus-leninismus a marxistické vědy nikdy nepokládaly mýty a náboženství za pověry a omyl. Z hlediska marxismu-leninismu je náboženství ideálním a idealizovaným, na nebesa přeneseným obrazem předkapitalistické společnosti a zároveň i jejím ideologickým ospravedlněním: pozemská nerovnost je jen uplatněním nadpozemské nerovnosti jako ideálního vzoru.

Protože mýty a později náboženství hrají vážnou roli při tvorbě pravidel chování, nezbývá než se touto otázkou zabývat poněkud hlouběji. Vývoj náboženských představ jednak naznačuje na vývoj společnosti, jednak pak opět společenský vývoj ovlivňuje.

Marxismus-leninismus náboženství právem kritizuje. Avšak zvláštností marxistické kritiky náboženství je to, že náboženství nepokládá za prostý klam a omyl. Náboženství je klam a omyl, jenž je společensky podmíněn, co do svého vzniku, obsahu i vlivu. Klasicky tuto společenskou podstatu náboženství vyjádřil K. Marx: „Náboženství je uskutečněním lidské bytosti ve fantasii, protože lidská bytost nemá žádné pravé skutečnosti. Boj proti náboženství je tedy přímo bojem proti onomu světu, jehož je náboženství duchovním aromatem. Náboženská bída je jednak výrazem skutečné bídě, jednak protestem proti této bídě. Náboženství je povzdechem utlačovaného tvora, citem bezcitého světa, duchem bezduchých poměrů. Je opiem lidu. Odstranění náboženství jako iluzorního štěstí lidu je požadavkem jeho skutečného štěstí...“³⁵⁾

Náboženství je opiem lidu. Ale to znamená, že je nerozlučně spjata s existencí společenských skupin, jež mají potřebu toto opium lidu podávat, a současně se situací, kdy alespoň část společnosti se nachází v takovém postavení, že má potřebu je přijímat.

Specifickým rysem, zejména evropského náboženství, kterého používá panující třída jako své ideologie, je jasně vystupující dvojí tvář hlásané morálky. To, co je morální a co se proto doporučuje utlačovaným a vykořisťovaným, se již nedoporučuje vykořisťovatelům, protože postavení příslušníků panující třídy je zcela odlišné od postavení ostatních příslušníků společnosti, je vyšší, dané bohem.

³⁴⁾ Marx K., Engels B.: *Vybrané spisy sv. II*, Svoboda, Praha 1950, str. 330.

³⁵⁾ Vengerov A. B.: *Význam archeologie a etnografie pro právní vědu*, in: *Právník* 1983, č. 10, str. 956.

³⁶⁾ Marx K., Engels B.: *Spisy sv. I*, SNPL, Praha 1957, str. 569.

Bible kralická jasně vyjadřuje toto uspořádání společnosti: „Každá duše vrchnostem podána buď. Neboť není vrchnosti jediné od Boha a kteréž jsou, od Boha zřízené jsou. A protože kdož se vrchností protiví, Božímu zřízení se protiví . . . Neboť (vrchnost) Boží zajisté služebník jest tobě k dobrému. Pakli bys zle činil, boj se, neboť ne nadarmo nese meč. Boží zajisté služebník jest mstitel zůřivý nad tím, kdož zle činí.“³⁷⁾

Pravidla náboženská, hlásaná jako pravidla určená bohem, nutně ovlivňovala právo všech předkapitalistických společností a zejména takových společností, které se nalézaly na nízkém stupni společenského vývoje. Každý odpor proti těmto pravidlům — *oficiálním pravidlům chování* — byl označován „za protivení se bohu“ a byl přísně trestán.

Lze dovodit, že náboženství není jen určitým souhrnem představ nebo pravidel chování. Nedílnou součástí a přímo pojmovým znakem náboženství je jeho společenský charakter a společenská funkce. Není jen výrazem určitého vztahu člověka k přírodě, ale je především výrazem určitého vztahu člověka ke společnosti. Určitá podoba vztahu člověka k přírodě se totiž stává náboženstvím v pravém smyslu tohoto slova teprve v určitém společenském kontextu, a to především v kontextu ovládání a vykořisťování člověka člověkem. Do této doby hovoříme o kultu.

Ale není-li náboženství jen souhrnem představ o světě, je také jejich souhrnem. Stvořil-li bohy strach, pak to byl v konečné podobě strach ze slepě působících sil, ale také strach z přírody, ze smrti, z nemoci, z hladu, strach ze všeho neznámého. Jinými slovy: nelze-li náboženství plně vysvětlit a překonat bez poznání jeho společenských zdrojů, pak je nelze vysvětlit ani bez poznání zdrojů ideových, gnoseologických a psychologických.

Vznik náboženství a náboženstvím využitých představ o světě, podmíněných jeho omezeným poznáním a neznalostí a vznik tomu odpovídajících pravidel chování, historicky předchází onomu stadiu, kdy je jich využito jako opia lidu.

Tyto představy ovšem nevznikly současně se vznikem člověka jako biologického druhu, jako produktu a součásti přírody, člověka, který sbírá „dary přírody“ nebo si z nich dělá již i zásoby, ale zatím nevyrábí. Člověk nebyl v této době ještě schopen uvědomit si své vztahy k jiným lidem a k přírodě a nemohl si je tudíž ani promítnout do jakékoli formy náboženské víry, byť jakkoli elementární a primitivní. K tomu, aby mohlo vzniknout náboženství, byla nutná širší společenská základna, složitější společenské vztahy.³⁸⁾

Ke vzniku náboženských představ dochází tehdy, když se člověk vydělil z přírody, když polozvířecí existence člověka je nahrazena určitým primitivním společenstvím lidí, kteří již vynalezli některé pracovní nástroje. Lidé, žijící se primitivním lovem a žijící polousedlým způsobem života v jeskyních a jamách,

³⁷⁾ Bible kralická, Epištola k Římanům, kap. XIII, 1, V.1.2. H.

³⁸⁾ Viz D o n i n i A.: *Studie z dějin náboženství*, Orbis, Praha 1961, str. 19.

zkoumají již příznaky, provázející zrození a smrt, sní ve spánku o zjevování se zvířat a „zdvojení“.

Rodová společnost nezná ještě dělení společnosti na antagonistické třídy. Lidé jsou organizováni na základě příbuzenských, pohlavních a věkových svazků. Specializace, vyplývající z užívání nástrojů určených k lovu, je otázkou, ve vztahu k lidské organizaci, zcela podružnou. I náboženství, či lépe kult, této formy rodové společnosti je založen na obdobných svazcích příbuzenských, pohlavních a věkových, přenesených do světa fantastických vztahů, ve kterých se projevuje bezmocnost kmene vůči přírodě a jeho nejistá budoucnost.

V tomto období je obživa člověka — lovce — závislá na ulovení zvířete, zpravidla toho zvířete, jehož stáda jsou v okolí nejpočetnější. Člověk, který loví ještě primitivním způsobem, se sám považuje za tvora velmi podobného zvířeti. Divoké kmeny se proto cítí spojeny se zvířaty pouty pokrevního příbuzenství. Z hlediska dějin náboženství je toto období nazýváno totemismem.

G. V. Plechanov píše: „Pro totemismus je příznačná víra v příbuzenství mezi určitým pokrevním svazkem lidí a určitým druhem zvířat.“³⁹⁾

V pozdějším období totemismu vztahy mezi všemi, jež ovládají praktický život primitivního člověka, začínají být chápány jako vztahy mezi lidmi. Toto období je charakterizováno vznikem ideje duše. Lidé, kteří si nedovedou vysvětlit podstatu snů, se domnívají, že duše člověka se odděluje od těla a je schopna samostatného života. A v dobách, kdy lidé ještě nevěděli „... nic o stavbě svého vlastního těla a kdy pod vlivem snů dospěli k představě, že jejich myšlení a žití není činnost jejich těla, nýbrž činnost zvláštní duše, která v tomto těle přebývá a opouští je při smrti, již od těchto dob museli přemýšlet o poměru této duše k vnějšmu světu. Jestliže se duše po smrti oddělovala od těla a žila dále, nemělo smyslu ji přibásňovat ještě zvláštní smrt, tak vznikla představa o její nesmrtelnosti. Na tomto stupni vývoje se představa o nesmrtelnosti duše naprosto nejeví jako útěcha, nýbrž jako osud, proti němuž se nedá nic dělat, a je to dost často, např. u Řeků, opravdovým neštěstím. Nudná představa osobní nesmrtelnosti nevznikla vůbec z potřeby náboženské útěchy, nýbrž z rozpaků, které pramenily ze stejně všeobecné omezenosti, z rozpaků, co počít po smrti těla s duší, jejíž existenci jsme už uznali.“⁴⁰⁾

Tato představa o oddělení duše od těla jde tak daleko, že člověk, který pozoruje svá přání a svá jednání, považuje pro něho nevysvětlitelné přírodní jevy za projevy a úkony jisté nadpřirozené bytosti. „Snad to zní jako paradox,“ volá Ple-

³⁹⁾ Plechanov G. V.: *Vybrané filosofické spisy sv. III*, SNPL, Praha 1961, str. 311.

⁴⁰⁾ Marx K., Engels B.: *Vybrané spisy sv. II*, Svoboda, Praha 1958, str. 382.

Jakmile však idea duše proniká do ideologie, jakmile nabývá přesných ideologických rysů, mění se v konflikt mezi dobrem a zlem a je typickou po každé náboženství, počínaje okamžikem, kdy se rozdvajila sama struktura společnosti.

chanov, „ale je tomu skutečně tak: lov jako pramen obživy vyvolává u člověka sklon k spiritualismu.“⁴¹⁾

Je to období, kdy člověk ještě nerozlišuje mezi bohem a mocným čarodějem. A. Robertson dochází dokonce k závěru, že „... . kněz, král i bůh mají svůj původ v prvotním kouzelníkovi, který používá svou manu pro údajné dobro celého kmene“.⁴²⁾

Každý jedinec, který se v tomto období staví nad rod a z pověření příslušníků rodu vykonává určitý úřad, se ocitá ve velmi nebezpečném postavení. Některé neúspěchy kupř. kouzelníka jsou vyváženy úspěchy, další je možné svést na nepřizeň duchů, ale neúspěšný kouzelník nemůže vysvětlit (a to dříve či později) své nezdary. Je příslušníky rodu volán k odpovědnosti, urážen a zabit nebo vypovězen z rodu, což je totéž jako usmrcení. Soupeř, který zabil takového „krále“ či kouzelníka mohl okamžitě vládnout za zabitého (viz kupř. „král lesa“ ve starověkém Latii).

Jakmile dochází k nahrazení primitivního způsobu obživy zemědělstvím, dochází i ke zvýšení kouzelníkovy odpovědnosti a tím i jeho prestiže a pochopitelně, nemá-li úspěch, k jeho zneuznání.

Vyvinuté zemědělství, nikoli pouhé pěstování plodin, je závislé na domestikaci zvířat. A domestikace zvířat přináší i poznání povahy otcovství. „Podle zásad sympatické magie je mužnost kouzelníka a náčelníka, který se nyní stal „králem obilí“, považována za činitele, který zvyšuje plodnost půdy. Ale je-li tomu tak, není již potřebný král obilí, který ztrácí mužnost. Je lépe ho zabit, jak to dělali starověcí Ethioptové a jak to dělají až dodnes některé kmeny na horním toku Nilu a Konga. Nebo pro jistotu je lepší, zemře-li hned po lhůtě stanovené pro vykonávání hodnosti, aby jeho síla mohla přejít do země nezmenšena. Zvyk zabíjet krále obilí po stanovené lhůtě byl pravidlem i v novějších dobách v některých částech jižní Indie a Afriky. Lidová tradice v různých zemích, jež se vyvíjely historicky i zeměpisně zřejmě bez vzájemné závislosti, líčí shodně boha, který umírá a žije opět pro svůj lid: Osiris v Egyptě, Tammuz u starověkých Semitů, Attis v Malé Asii, Dionýsos v Řecku, i Odin mezi severskými národy.“⁴³⁾

Jak se zdokonalují výrobní prostředky a vyvíjejí se nové formy výroby, tak objektivně vzniká nutnost organizace výroby ve společnosti; dochází k rozdělení práce na duševní a fyzickou a jedinci si zajišťují privilegované postavení vůči ostatním členům společnosti. Postupně se mění i oficiální společenská ideologie i úloha náboženských představ.

Totem, který po tisíce let představoval „příbuzného“, „předka“, se stává pánem, hlavou rodu, „stvořitelem“, jehož přizeň je třeba vymodlit. I když si stále zachovává výrazné rysy svého zvířecího, rostlinného či jiného přírodního původu,

⁴¹⁾ Plechanov G. V.: *Vybrané filosofické spisy sv. III*, SNPL, Praha 1961, str. 311.

⁴²⁾ Robertson A.: *Původ křesťanství*, Orbis, Praha 1958, str. 10.

⁴³⁾ Robertson A.: citovaná práce, str. 10—11.

nabývá aspektů a nároků stále bližších aspektům a nárokům náčelníka kmene, polidšťuje se a tím se zároveň mění v modlu. Ze služebníka se stává vládcem.

Změny v ekonomice společnosti se však dříve než v náboženských představách odrazily v postavení „představitelů rodu“. „Představitelé rodu“: náčelník, vojenská družina, kouzelník a další rodoví úředníci již nejsou služebníky rodu, ale skupinou značně privilegovanou svými právy a majetkem.

Zatímco v počátečním období úředníci rodu odpovídali za zdařilý výkon funkce svým životem, v tomto období, kdy jsou bohatí a mocní, odmítají po uplynutí lhůty stanovené ke správě záležitostí anebo v období, kdy jim ubývá fyzických sil umírat, a to právě proto, že mají silnou oporu ve své moci, která je dána bohatstvím a skutečností ovládnutí rodových orgánů.

W. H. Prescott líčí obětování mladíka při slavnosti Aztéků konané na počest mexického boha Tezkatlipoky. Po dobu jednoho roku představoval krásný a mladý zajatec boha Tezkatlipoku. Byl jako bůh uctíván, žil v přepychu a nádheře. Po roce byl usmrcen a obětován v chrámu zasvěceném nejvyššímu aztéckému bohu.⁴⁴⁾ Tedy za bohaté a mocné umírá chudý zajatec.

Spolu se vznikem tříd v rodové společnosti, které se sobě navzájem odcizují, dochází i k odcizení „prvotního božstva“, dochází k procesu, který je v historii náboženských představ nazván fetišismem. Ve zkratce lze konstatovat, že zároveň s tím jak vznikají třídy a jak se v různých podobách obměňují, stávají se náboženské představy již nejenom obrazem, ale současně i obhajobou tohoto vztahu. Z neadekvátního vyjádření a neadekvátního, třebaže historicky podmíněného i ve své neadekvátnosti, pokusu o řešení rozporu mezi lidmi a přírodou se stává pokus o řešení rozporu uvnitř samotné společnosti. Vzniká náboženství ve svém vlastním smyslu, tj. ve své společenské podmíněnosti i funkci „opia lidu“.

Tvrdá skutečnost závislosti a otroctví v třídně rozdělené společnosti je podstatou rodící se touhy po ideálu štěstí a blahobytu pro většinu lidí nedosažitelného. Propast, která se otevřela mezi skutečností a touhou zkreslila celé pojetí vztahů mezi člověkem a přírodou. Fetišismem vstupuje lidstvo do velké fáze náboženských idejí, odpovídajících třídnímu rozvrstvení společnosti. „Lidstvo k němu nedospělo naráz, nýbrž postupně, až k uzlovému bodu, kdy totem přestal být tím, čím byl a stal se bohem.“⁴⁵⁾

Od této doby se pojem božstva ve společnosti prosazuje jako důsledek privilegovaného postavení panující třídy. Hierarchie bohů odpovídá uspořádání struktury panující třídy, neboť lidé, kteří tvoří náboženství, se o něm nejdříve poučují v uspořádání své vlastní společnosti. Náboženství se stává „nerovným“; jiná pravidla chování platí pro příslušníky panující třídy a jiná pro příslušníky tříd potlačovaných. Úřední náboženský kult uzakoňuje moc panující třídy

⁴⁴⁾ Viz Prescott W. H.: *Dějiny dobytí Mexika*, Orbis, Praha 1964, str. 79—81.

⁴⁵⁾ Donini A.: *Studie z dějin náboženství*, Orbis, Praha 1961, str. 54.

a masy potlačovaných jsou pomocí náboženských idejí a forem náboženských obřadů připoutávány ke svému podřazenému postavení.

V souvislosti se vznikem náboženství je často citován antický filozof a básník Titus Lucretius Carus: „Primus in orbe deos fecit timor.“ Avšak bohy stvořil nejenom strach a navíc ne ke každému bohu si člověk vytváří stejný vztah.

K bohu období totemismu je člověk ve vztahu příbuzenském. Ctí ho jako svého otce — předka — a má ke svému bohu povinnosti jako k příbuznému.

Bůh či bozi náboženství třídních společností jsou „stvořiteli“, „mstiteli“, kteří ospravedlňují daný společenský řád a trestají provinění směřující proti sociálnímu uspořádání. Tito trestající bohové po dlouhé věky neodměňují za dobré chování ani po smrti. To vyjadřuje i Homér, který ve své Odyssei vkládá Achillovi do úst tato slova, s nimiž se obrací k návštěvníkovi podsvětí Odysseovi:

„Slavný ty Odyssee, jen smrt mi k útěše nechval!

Spíš bych chtěl oráčem být a někomu jinému sloužit,

člověku chudému jen, jenž mnoho by majetku neměl,

nežli zesnulým všem tu panovat v království mrtvých.“⁴⁶⁾

Idea o odplatě nebo odměně člověka na „onom světě“ jako idea určitého duchovního a sociálního osvobození a spravedlnosti je spojena, alespoň pokud hovoříme o náboženství evropských zemí, s překážkami a rozpory, na které začal narážet otrokářský řád, a s jeho krizí. Vývoj výrobních sil, směřující k přeměně otroka v libertina, v kolona a nevolníka, podmiňuje i vznik naděje člověka na osvobození a spásu na „onom světě“.

Nové učení o odměně nebo odplatě člověka po smrti je charakteristické pro náboženství vznikající v období krize otrokářského řádu a jeho přechodu k řádu feudálnímu, tj. pro křesťanské náboženství. Avšak křesťanství, které si uchovává svůj základní charakter, spočívající v tvrzení, že *před bohem neexistují ani páni, ani otroci*, ochraňuje postavení panující třídy i v současných kapitalistických společnostech.

G. V. Plechanov definuje náboženství „jako více či méně harmonický systém představ, nálad a činů. Představy tvoří mytologický prvek náboženství, nálady se vztahují k oblasti náboženského citu a činy — k oblasti náboženského uctívání, nebo jak se jinak říká, kultu“.⁴⁷⁾

Všechny tři součásti náboženství ovlivňují vědomí společnosti, tříd a jedinců. Zároveň ovlivňují i kvalifikovanou složku tohoto vědomí — normativní systémy, jež v sobě zahrnují pravidla chování.

A navíc se domnívám, že náboženství, podmíněné sociální a třídní strukturou společnosti a v poslední instanci i ekonomikou, ovlivnilo nejen obsah normativních systémů jednotlivých společenských skupin, ale i formální samostatnost či nesamostatnost normativních systémů jako takových v jednotlivých společenských formacích.

⁴⁶⁾ H o m é r : *Odysseia*, Odeon, Praha 1984, str. 156 (překlad R. Mertlíka).

⁴⁷⁾ P l e c h a n o v V. G.: *Vybrané filosofické spisy sv. III*, SNPL, Praha 1961, str. 296.

Příbuzenský vztah člověka — lovce, sběrače plodů — k bohu v rodové společnosti období totemismu ovlivnil existenci tří — ve vztahu k náboženství — samostatných skupin normativních systémů, které vývojově byly v souladu s primitivním charakterem tohoto období rodové společnosti.

Člověk jako příslušník společnosti — rodu — podřizoval své chování rodu a jeho dalším institucím. K integraci jedince společnosti či sociální skupinou se jednoznačně vyjádřil K. Marx, když napsal: „Čím hlouběji se vracíme do dějin, tím více se individuum, tedy i vyrábějící individuum, jeví jako nesamostatné, jako náležející k nějakému většímu celku.“⁴⁸⁾ Rod si vytvářel svá vlastní pravidla chování. V tomto počátečním období vývoje rodové společnosti se setkáváme se zajímavým jevem. Bůh, bozi nebo přesněji řečeno: božský klan, se vůbec nezajímá o lidskou mravnost, jako to činí bohové pozdějších náboženství „například bůh křesťanský, židovský, muslimský apod. Prvobytný božský klan trestá lidi jen za prohřešky vůči sobě. Víme, že sní-li domorodec ostrova Samoa svůj totem — želvu, je za to trestán nemocí a hladem. Ale i zde se původně trestá — nikoli jednotlivce, nýbrž jeho celý pokrevní svazek: krevní msta je základním zákonem prvobytné Themidy“.⁴⁹⁾

Jestliže tedy vztah člověka k člověku je hodnocen „lidským morálním kodexem“ a nikoliv „kodexem stanoveným bohy“, nemůže se člověk nacházet v morální závislosti na bohu.⁵⁰⁾

Dospívám proto k závěru, že morální systém tohoto období rodové společnosti byl systémem zcela samostatným a zcela nezávislým na jakémkoliv náboženství.

Zcela samostatné systémy, nezávislé na náboženství, tvořily i normy slušnosti a rodové obřady, formující vztahy rodu k příslušníku a vztahy příslušníka k rodu.

Druhou skupinou norem byly normy regulující chování člověka k bohu. Tyto normy není možno ještě označit za „boží přikázání“ ve smyslu náboženství třídně rozdělených společností. Přesto však ve vztahu k bohu existují již pravidla chování, jejichž porušení trestá samotný bůh nemocí nebo smrtí. A navíc i v této době existují pravidla kultových obřadů, jejichž zachování je pro zdar lovu, sběru plodin atd. nezbytným. Náboženské normy období totemismu však neovliv-

⁴⁸⁾ M a r x K.: *Rukopisy „Grundrisse“ sv. I*, SNPL, Praha 1971, str. 38. Marx pokračuje: „Teprve v 18. století, v občanské společnosti vystupují různé formy společenských souvislostí vůči jednotlivci jako pouhý prostředek k jeho soukromým účelům, jako vnější nutnost. Ale epocha, která vytváří toto stanovisko, stanovisko izolovaného jedince, je právě epochou až dosud nejrozvinutějších společenských (z tohoto hlediska) vztahů. Člověk je zoon politikon . . . živočich, který se může stát izolovaným jen ve společnosti.“

⁴⁹⁾ P l e c h a n o v G. V.: *Vybrané filosofické spisy sv. III*, SNPL, Praha 1961, str. 315.

⁵⁰⁾ G. V. Plechanov na téže straně citované práce sděluje poznatek Spencera a Gilse: „ . . . někteří domorodci ze střední Austrálie vychovávají své děti, jak bychom dnes řekli v „bázní boží“, tj. ujistují je, že za určité špatné činy budou potrestány některými duchy. Když ale mladí lidé dosáhnou plnoletosti a stávají se rovnoprávnými příslušníky kmene, dovídají se od starců, kteří při dovršení jejich plnoletosti vykonávají nad nimi různé obřady, že duchové vyžadující na nich určité chování vůbec neexistují a že za špatné činy je bude trestat sám kmen.“

ňují, podle mého názoru, morální systém rodu. Spíše naopak — náboženské normy jsou ovlivňovány rodovou morálkou. Člověk, který je příbuzný s bohem, se k němu chová jako ke svému otci, předku a zachovává ve vztahu ke svému bohu — příbuznému — morální pravidla, regulující vztahy mezi rodovými příbuznými.

Do třetí skupiny řadím normy podmíněné náboženstvím a zároveň podmíněné i rodovou morálkou. Člověk rodové společnosti období totemismu je zvířatům zavázán za nejdůležitější část své kultury. Zuby, kosti, krunýře atd. zvířat jsou důležitými pracovními nástroji, bez nichž nemůže člověk zhotovit ani zbraně, ani nářadí. Domnívám se, že způsob chování člověka při lovu, sběru plodin, uchování ohně apod. byl nutně ovlivněn jeho vztahem ke zvířeti — bohu příbuznému. Dospívám k závěru, že pravidla chování, regulující lov, sběr apod. jsou rovněž ovlivněna normami náboženskými. Na druhé straně však sběr plodů, lov, uchování ohně atd. je činnost, na které se podílejí všichni příslušníci rodu. Při této „společenské činnosti“ vznikají vztahy mezi lidmi, tedy vztahy, na kterých „bůh nemá zájem“ a které jsou regulovány normami nezávislými na rodovém náboženství. Normy, které tvoří zárodek příštího systému technických norem se společenským dopadem, byly tedy ovlivněny jak náboženstvím rodu (a některé tvořily i součást norem kultových) a zároveň mezi nimi existovaly i normy, které byly podmíněny stupněm společenské výroby a rodovou morálkou, tedy normy na rodovém náboženství nezávislé.

S příchodem fetišismu, který byl podmíněn změnami v sociální struktuře společnosti a koneckonců v ekonomické základně rodového zřízení, mění se i vztah člověka k bohu. Příslušník rodu se postupně stává závislým na náčelníku a jeho vojenské družině, zajatec se stává otrokem a člověk se stává morálně závislým na bohu — stvořiteli, na bohu — mstíteli.

Duchovní moc se přeměňuje v mocenskou sílu, která se opírá o rodový aparát, ale zároveň je na tomto rodovém aparátu závislá. V tomto období již „náboženství bere člověku a přírodě všechnen obsah, přenáší jej na fantóm boha z onoho světa, který potom zase lidem a přírodě milostivě přenechává něco ze svého nadbytku“.⁵¹⁾

Postupné změny v ekonomice a sociální struktuře společnosti, vznik nadřazenosti a podřazenosti mezi lidmi se odrazil i ve vědomí lidí. Člověk se stal morálně závislým na svém bohu. Morální závislost člověka na bohu byla příčinou přesunu pravidel chování, regulujících vztahy mezi lidmi v rodové společnosti do skupiny pravidel ovlivněných náboženstvím.

Jestliže chování člověka, jeho vztah k ostatním lidem jsou podřízeny „hodnocení boha“, domnívám se, že i pravidla regulující chování člověka ve vztahu k ostatním lidem začínají být v tomto období ovlivňována náboženstvím. „Morální kodex stanovený lidmi“ se postupně přesouvá z této oblasti do oblasti pra-

⁵¹⁾ Marx K., Engels B.: *Společ. 1*, SNPL, Praha 1957, str. 569.

videl „božích příkázání“. Např. z morálky se tak stává náboženská morálka, obřady se stávají součástí kultu, a dokonce i technické normy se společenským dopadem se posouvají do oblasti norem kultových.

Závěr o přesunu všech pravidel chování do oblasti náboženství lze dovodit i z vývoje státní společnosti ve starém Egyptě. Nil — jediná řeka Egypta — zaplavuje pravidelně každý rok celé údolí řeky. Od nepaměti se zúrodňuje úzký a dlouhý pruh životodárnou vláhou a nánosem zeminy a tlejících rostlin. Nutnost půdu nejen obdělávat, ale také zavlažováním chránit před přeměnou v poušť, přiměla již koncem doby neolitické první obyvatele této oblasti žít pohromadě v malých střediscích. Nezbytně vznikaly jakési formy kolektivní součinnosti, které si postupně vynutily vznik vysoce kvalifikovaného technického a posléze politického aparátu a ústřední moci a také určitý způsob kolektivního (státního) vlastnictví manuálně pracujících — otroctví.

Rozvoj zemědělství a zavlažování předpokládal dělbu práce mezi výrobcí a organizátory výroby. A tak přibližně tři a půl tisíce let před naším letopočtem vzniká v bojích mezi kněžstvem a knížaty, dvěma vrstvami panující třídy, usilujícími o uchopení moci, v Egyptě stát, království, centrálně organizující zemědělské a zavlažovací práce.

Stejnorodost země, která je zavlažována jedinou řekou a obklopena z jedné strany pouští a z druhé strany neúrodnou vrchovinou, vedla k vytvoření *teritoria, podřízeného centralizované a totalitní moci. Vzniká státní celek, založený na principu společného sídla a hranic* a nikoli jako tomu bylo dříve celek založený na principu příbuzenství. Vzdálené části tohoto státního celku byly poměrně snadno přístupné po upravené vodní cestě. I to podpořilo sílu centrální moci.

Kněží, kteří se postupně stali v Egyptě hlavními organizátory výroby a mnohdy i největšími vlastníky majetku, nahromaděného zásluhou kontroly zemědělských prací a zavlažování půdy, podpořili ztotožnění faraóna s božskou bytostí, žijící na zemi. Kolem chrámů a panovníka se shromáždili všichni tehdejší „intelektuální pracovníci“, ať již to byli astronomové, matematici, architekti, účetní, písaři atd., kteří tváří v tvář požadavkům společnosti nebyli méně nepostradatelní než manuálně pracující. Duchovenstvo poskytovalo faraónovi cenný aparát pro řízení státu, který se zrodil z rozpadu kmenové společnosti. Zvyklosti a obřady starých kmenů, překonané a potlačené praxí každodenního života, žily dále v náboženství.

Tehdejší „intelektuální pracovníci“, zejména písaři, nezkoumali a nekritizovali oficiální světový názor, neboť sami byli služebníky bohů a božských panovníků a jim vděčili za své postavení. „Jejich úkolem bylo spíše vnést řád do nesusvislých pověr, které zdědili z barbarství. Proto nevytvářeli filozofii, ale teologii nebo mytologii. Tím dávali mlhavým a měnivým pověrám barbarství... pevnější tvar náboženských dogmat...“⁵²⁾ Hájili tak práva kněží a božských králů, jimiž byli podporováni.

⁵²⁾ Child G.: *Na prahu dějin*, Orbis, Praha 1966, str. 122.

Organizace zavlažovacích prací a zemědělské výroby je v rukou kněží a pravidla chování, regulující zavlažovací práce, zemědělskou výrobu a ostatní normy s nimi spojené (např. předvídaní záplav apod.) se stávají normami kultovými.

Proces přeměny pravidel chování, regulujících vztahy na nichž „bůh nemá zájem“, v „boží přikázání“ je charakteristický i pro všechna ostatní náboženství, ze kterých se závisle na vývoji společnosti stala náboženství státní.

Všichni bohové takových státních náboženství jsou bohy panující třídy. I antická božstva, např. Zeus, Áres, Poseidón, Plutón, jsou bohy pánů. Dary, které byly odevzdávány v zasvěcených chrámech těmto bohům, jsou nedotknutelné (anátéma).

Bohové v konečné instanci rozhodují i o spravedlnosti. Je známa skutečnost, že např. Áresův chrám v Aténách — Areopag — byl nejvyšším tribunálem spravedlnosti, a dokonce si přisvojil i funkci centra filozofického myšlení.

Zajímavé je však, že obyvatelstvo státu poraženého, které ztrácelo samostatnost a dostávalo se do područí, zpravidla nepřejalo bohy a náboženství vítěze. Uctívalo nadále své vlastní bohy, neboť třeba dospělo k přesvědčení, že bůh je svým způsobem proradný a zkouší, zda poražený lid může být lidem vyvoleným (jako židé) anebo dostávalo-li se do otroctví, mnohdy i bohy ztrácelo. Neboť poražený ztrácí boha a bozi nejsou!

I bůh křesťanského náboženství, který je zpočátku bohem skromným, obětujícím se, jakmile se stává bohem uznaným panující třídou, trestá v souladu se zájmem panující třídy na zachování společenského řádu. A v tomto období je již křesťanský bůh neobyčejně silně trestajícím bohem, bohem „zuřivým mstitelem“.

Silné postavení křesťanského boha zaznamenal i B. Engels, když upozornil na to, že se ve středověku „... jako na všech počátečních vývojových stupních — zmocnili monopolu intelektuálního vzdělání kněží, a tím vzdělání samo dostalo v podstatě teologický ráz. Politika a právní věda stejně jako všechny ostatní vědy zůstávaly v rukou kněží pouhými odvětvími teologie a byly pěstovány podle týchž zásad, jaké se uplatňovaly v teologii. Církevní dogmata byla zároveň politickými axiomaty a citáty z bible měly u každého soudu platnost zákona. I když se vytvořil zvláštní stav právníků, zůstávala právní věda ještě dlouho pod poručnictvím teologie. A tato svrchovanost teologie v celé oblasti intelektuální činnosti byla zároveň nutným důsledkem postavení církve jakožto nejobecnějšího shrnutí a posvěcení tehdejšího feudálního panství“.⁵³⁾

Takže i právo orientálních despocií, otrokářského a feudálního státu patří, podle mého názoru, spolu s ostatními pravidly chování do velké skupiny norem, ovlivněných mimo jiné oficiálním náboženstvím. Čím méně je stát rozvinutý, čím nižší je stupeň, na němž se nalézá, tím závislost právních pravidel chování na oficiálním náboženství je vyšší a zřetelnější. Kupř. Chamurappi „dostává“

⁵³⁾ Marx K., Engels B.: *Spisy sv. 7*, SNPL, Praha 1959, str. 372.

celý zákoník od boha, takže právní normy, obsažené v Chamurappiho zákoníku nabývají formy „božího přikázání“.

Příslušník panující třídy trestal totiž příslušníky tříd podřazených jménem boha či bohů. A božstva trestající a ospravedlňující trestala a ospravedlňovala v souladu se zájmem panující třídy a nikoliv v souladu s jakousi objektivní božskou spravedlností.

Právo bylo silně spojeno s náboženstvím. Náboženství ve spojení s právem je silným nástrojem panující třídy ve společnosti: náboženství vystupuje v zájmu panující třídy jako kritik jednání člověka ve společnosti, jako jakýsi ideový předpis správného (dobrého) jednání jedince. V právu pak na základě ideového vlivu náboženství je vytvořena sankce, která nastupuje tehdy, jestliže jednání jedince nebo skupiny se dostane do rozporu se zájmem panující třídy. To je tehdy, když jednání jedince nebo skupiny vyvolává vůči sobě kritiku ze strany náboženství.

Jakmile se však právo oddělí (vyspecializuje se) od náboženských pravidel a zbaví se formy „božího přikázání“, nabývá rysů normativního systému oficiálně existujícího autonomně. A čím více se právo odděluje od náboženství — a toto oddělení se práva od náboženství je závislé na vývoji společnosti — tím více autonomie získává: viz např. právo městské v období feudalismu.

3. Vznik práva

Proces vývoje a vzniku práva je, jak vyplývá z předchozích kapitol, determinován ekonomicky, zároveň je ovlivněn změnami v sociálně třídní struktuře dané společnosti a je ovlivněn i nadstavbou společnosti, v níž vážnou roli hraje ideologie panující třídy. Poprvé sledujeme vznikání práva u asijských států (u orientálních despocií), kde stát a právo vznikají jednak z důvodů obecných — rozdělením společnosti do tříd a jednak z důvodů zvláštních, jež jsou dány zejména nutností organizace společnosti k zemědělským pracím. Tento proces jsem popsala v předchozí kapitole.

Sledujeme-li dále rozvoj ekonomiky, sociálně třídní struktury společnosti a její nadstavby ve vztahu k vývoji a vzniku práva v rodových společnostech vzniklých později, pozorujeme i zároveň rozsáhlý systém vzájemných vazeb a vzájemných podmínek (determinant). Růst výrobních sil přináší jednak nadvýrobek, jednak vede ke změnám v sociální struktuře společnosti. Skutečnost změn v sociálně třídní struktuře rodové společnosti se projevila i odlišnými zájmy, jež nesly vznikající třídy. A tato skutečnost vedla i k postupnému vzniku dědičnosti úřadů.

Úřady si doslova přivlastňují ekonomicky nejsilnější příslušníci třídy svobodných, neboť tyto úřady dědí synové po otcích. Tedy úřady, které dříve splývaly s rodovou společností, se ze společnosti vydělují a staví se nad ni. A i rodiny, jež si přivlastnily monopol výkonu moci ve společnosti, se postupně vydělují z třídy

svobodných. Začínají jednat jako třída samotná. Vzniká rodová aristokracie, nejbohatší vrstva třídy svobodných.

Změna zájmů podmínila i změnu vztahu rodové aristokracie k okolnímu světu. Jednak jde o poměr, který se projevil ve vztahu celého kmene ke kmenům sousedním, jednak pak jde o poměr k válečným zajatcům, kteří se přeměňují v otroky, a dále dochází i ke značné diferenciaci ve třídě svobodných příslušníků kmene.

Tyto skutečnosti však jsou pouze první podmínkou postupného vzniku diferencované společnosti třídní a vzniku státu a práva. Vznik diferencované třídní společnosti a vznik státu a práva totiž předpokládá i obchodní spojení mezi jednotlivými kmeny. Rozvoj výrobních sil si vynutil i růst společenského měřítka kooperace výroby ve společnosti. Přinesl tak i potřebu obchodního spojení, obchodních styků.

Fakt vlivu obchodního spojení kmene se kmeny ostatními na dovršení procesu třídní diferenciaci společnosti zjišťují mnozí historikové. Tak kupř. I. I. Polechin, podávající zprávu o kmeni Matabelů, který v XIX. století sehrál významnou roli v dějinách jižní Afriky, upozorňuje na to, že Matabelové odříznutí od vnějšího světa nemohli prodávat nadvýrobek. To zdrželo majetkovou diferenciaci a vznik tříd. Rozdíly ve vlastnictví počtu dobytka přirozené měly vliv na odlišnou životní úroveň a odlišný způsob života příslušníků kmene. Ale nepřinesly ještě vykořisťování člověka člověkem. Teprve, když na území Matabelů přicházejí Evropané, dochází i ke změně ve způsobu myšlení. Do sféry obchodních styků s Evropany vstupuje špička Matabelů. Zboží z Evropy vyvolalo rozmanitost potřeb u příslušníků kmene a posílilo dávno již vzniklou tendenci k hromadění bohatství. „Spolu se vzrůstem možnosti přeměny jedné naturální formy bohatství v jiné rodila se nenasytná touha po hromadění bohatství a současně s ní i snaha vykořisťování cizí práce.“⁵⁴⁾

Pokud pak kmen navíc rozšiřoval v dobyvačných válkách své území na úkor jiných kmenů či států, vzniká i potřeba řídit toto dobyté území. A dokonce nutnost spravovat dobytá území je, jak známo, jedním z předpokladů vzniku státních společností u germánských a slovanských kmenů.

V určitém období tedy vznikla nutnost organizovat správu nově získaného území. Byla vyčleněna skupina lidí, jež se k této činnosti specializovala. Kontrola vyčleněné skupiny, zabývající se organizací a řízením dobytého území, se stala ze strany všech svobodných příslušníků kmene velmi složitou. Území, které kmen vlastnil, se totiž zvětšilo a spojení mezi jednotlivými částmi území patřícího kmeni bylo velmi sporadické. V rámci kmene došlo ke značné diferenciaci. Třída svobodných se rozdělila na svobodné a chudé. Příslušníci kmene se specializovali na určité druhy činností. To rovněž určilo odpovědnost skupiny spravující dobytá území úřadům kmene, které v tomto období již plně přešly do rukou bohatých příslušníků třídy svobodných.

⁵⁴⁾ Rodová společnost, SAV, Bratislava 1954, str. 287—288.

Všechny tyto změny se odrazily ve změněném obsahu pravidel chování. Změnu obsahu pravidel chování lze nejlépe porovnat na vývoji způsobu vlastnictví půdy. K ilustraci těchto změn lze použít zejména řecké mytologie.

Kupř. Themis je u Aischyla jednou dcerou Gaie a podruhé je s ní totožná. Toto pojetí vyjadřuje názor, že řád platný ve společnosti, který představuje bohyně práva Themis, kotví v přírodních zákonitostech. Ty se hmatatelně jeví ve změnách, jež probíhají na zemi od jara do jara zosobněné bohyní Gaiou, a jež vyžadují, aby se jim člověk přizpůsobil. A právě představa, že Themis je dcerou bohyně Gaie či je s ní totožná, vyjadřuje myšlenku, že vytvoření právních zásad je úzce spjaté s vývojem pozemkového vlastnictví.

U Hésioda lze spatřovat jakési mytologické synonymum ztotožnění Gaie s Themidou v tom, že Hóry jsou dcery Themidiny. Přitom nelze opomenout i skutečnost, že boiótský básník zpracoval pojem spravedlnosti jako zbraň třídního boje ve prospěch rolníků.

Řekové zpočátku rozeznávali pouze troje roční období a i Hóry z tohoto důvodu byly pouze tři: Diké (Spravedlnost), Eunomia (Zákonnost) a Eiréné (Mír). Hóry tedy u Hésioda představují nejen přírodní zákon, jenž je vyjádřen střídáním ročních období, ale i společenský řád, v němž žijí lidé.⁵⁵⁾

Změnu obsahu pravidel chování, která upravují vlastnictví půdy, lze sledovat i z jednotlivých historických pramenů. Známé vyličení pozemkového vlastnictví u Germánů nalézáme u Caesara v jeho Zprávě o válce galské. Zdůrazňuje skutečnost, že Germáni neznají soukromé vlastnictví půdy. Píše: „Také nemá nikdo určitý rozsah půdy nebo vlastní pole, ale úřady a knížata přikazují vždy na jeden rok kmenům a rodům, jež se sešly, pole tolik a na tom místě, kde se jim to zdá vhodné a příští rok je pak nutí stěhovat se na jiné místo.“⁵⁶⁾

Z líčení Caesarova je patrné, že půda je přidělována podle kmenů a rodů, knížaty na tom místě, které se zdá vhodné pro hospodaření. Je patrné i to, že jde o rodovou společnost, ve které již započala diferenciaci a která při obdělávání půdy migruje. Migrace obyvatelstva je zde především určena způsobem obdělávání zemědělské půdy.

Jinak pak popisuje přidělování pozemků mladší Tacitus ve svém spisu *Germania*. Tacitus již píše: „Půdu zabírají společně, podle počtu obdělávajících, kterou pak rozděluje mezi sebou podle hodností; rozdělování je usnadněno rozlehlostí polí. Pole ročně mění a ještě hodně půdy zbývá.“⁵⁷⁾ (podtrhla autorka). Z tohoto

⁵⁵⁾ Viz T r é n c s é n y i Waldapfel I.: *Mytologie*, Odeon, Praha 1967, str. 63.

⁵⁶⁾ C a e s a r: *Comentarii de bello gallico*, VI, 22: „Neque quisquam agri modum cerum aut fines habent proprios, sed magistratus ac principes in annos singulos gentibus cognationibusque hominum, qui tum una coierunt, quantum et quo loco visum est agri, attribuunt atque anno post alio transire cogunt.“

⁵⁷⁾ T a c i t u s: *Germania*, cap. 26: „Agri pro numero cultorum ab universis vicis occupantur, quos mox invicem inter se secundum dignationem partiuntur; facilitatem partiendi camporum spatia praestant. Arva per annos mutant, et superest ager.“

ličení je zřejmé, že již jde o rodovou společnost, ve které dochází k rozdělování půdy nikoli podle množství lidí, kteří půdu obdělávají, ale podle hodnot, které ti, jimž je pozemek přidělován, zastávají. I v této společnosti jde s největší pravděpodobností stále ještě o migraci obyvatelstva za úrodnou půdou.

Jak Caesar, tak i Tacitus jsou příslušníky jiného národa a jiné civilizace, než popisují. Je proto důvodné pochybovat o přesnosti a i o úplnosti údajů, eventuálně o objektivitě jejich pohledu. Na druhé straně je pak potřebné zvážit, že není mnoho zpráv z uvedeného období, které by podávali doslova „očiti svědkové“. A nelze tedy tyto zprávy přehlížet.

O několik století později, v přechodném období od rodové společnosti ke společnosti státní, dochází u Germánů (ale i u jiných kmenů než germánských) k utvoření tzv. barbarských zákoníků. Zjišťujeme z nich, že ve sledovaném období půda stále ještě není předmětem koupě či prodeje nebo pouhé výměny. V těchto zákonících lze velmi sporadicky nalézt pravidlo jednání, podle kterého by bylo možné půdu prodávat. Ze známého čtyřicátého pátého titulu „De migrantibus“ Salského zákoníku (Lex Salica) jasně vyplývá, že obyvatelé vsi (obce) mají společné právo rozhodovat o nároku přistěhovat se do obce a nároku na přidělení půdy: „Chce-li se někdo přistěhovat k jinému do vsi, když chce jeden nebo několik z těch, kteří ve vsi (obci) bydlí, jej přijmout, a je-li pouze jediný, který tomu odporuje, nemá mít ten, kdo se chce přistěhovat, k tomu právo.“⁵⁸⁾

Obdobná ustanovení lze nalézt i v jiných pramenech (zákonících) z doby rozpadu rodové společnosti a zrodu společnosti státní.

Jsem si vědoma, že srovnávám historické prameny zcela odlišného druhu, přičemž sleduji vývoj konkrétního pravidla chování. Ale sledovat lze jen takové historické prameny, které skutečně máme k dispozici. S těmito údaji srovnám i údaje archeologů o způsobu obdělávání zemědělské půdy (ostatně i tyto údaje lze konfrontovat s podáním Caesara a Tacita). Pravidla chování mají vždy návaznost i ke způsobu výroby, jsou tedy formována (a naopak formují) nejenom výrobními vztahy, ale i výrobními silami. Jestliže se pak zamyslíme nad tehdejší způsobem obdělávání zemědělské půdy, zjistíme, že vývoj námi sledovaného pravidla chování má s tímto způsobem obdělávání půdy souvislost. Příslušníci kmene, v době, kdy pole již byla vyčerpána, se stěhovali za úrodnou půdou. Zemědělská půda se rozdělovala nejdříve podle počtu těch, kdo půdu obdělávali a později s narůstající diferenciací rodové společnosti, podle zastávaných hodnot (důstojnosti). Jakmile se mění způsob obdělávání zemědělské půdy — dochází k tomu, že třetina půdy se oseje jařinou, třetina ozimem a třetina zůstává ladem — přestává obyvatelstvo migrovat. Protože ale zemědělská půda je rozhodujícím

⁵⁸⁾ „Si quis super alterum in villa migrare voluerit, si unus vel aliqui de ipsis qui in villa consistunt, eum suscipere voluerit, si vel unus exteterit, qui contradicat, migranti ibidem licentiam non habebit.“

objektem vlastnictví, který zabezpečuje obživu celé obce, mají všichni obyvatelé obce společné právo rozhodnout o přistěhování do obce.

Porovnáme-li ustanovení Salského zákoníku s ustanoveními mnohem pozdější Knihy Rožmberské, týkajícími se práva rozhodovat o půdě, zjistíme další změny v obsahu pravidla chování: „Tit. 19 Znamenáno v obci.

§ 297. Obce neprávo měřiti podle dědiny v kúpi, ač více súsědov jmá, než ten, jenž prodal; protož že súsěd jmá též právo a může bránit rozoranie.

§ 298. Pakliže jednoho samého jest obec a nikte tu dědiny nejma, ten může z nie učiniti, což chce, že mu nenie kto proč bráně. Ale když prodá dědinu, obce nejma právo měřiti, protože to vôle kúpil se vši volí.“⁵⁹⁾

Salský zákoník přiznával právo rozhodovat o půdě všem obyvatelům obce. Ti dokonce spolurozhodovali i o přistěhování se do obce. V Knize Rožmberské právo rozhodovat kupř. o prodeji obce, která je ve spoluvlastnictví, mají sousedé — šlechtičtí vlastníci obce — společné. S obcí, jež je v soukromém vlastnictví, však již disponuje jednotlivec samostatně. Tedy opět se změnilo pravidlo chování, když se změnil způsob obdělávání půdy, její rozdělování a když již značně postoupila diferenciaci společnosti.

Lze tedy dovodit, že pravidlo chování fixující soukromé vlastnictví zemědělské půdy procházelo dlouhým vývojovým obdobím. Vyvíjelo se v závislosti na formě zemědělství, na způsobu obdělávání zemědělské půdy, na postavení jedince či skupiny v hierarchizaci společnosti atd. A dále lze dovodit i to, že určitý způsob vlastnictví vyžadoval organizaci zemědělských prací, organizaci stěhování obyvatelstva, správu území atd. V souladu s těmito potřebami regulace společnosti se vyvíjela i příslušná další pravidla chování. Zároveň se i postupně vytvářely představy o nerušené držbě půdy, které opět byly fixovány v příslušných normách.

Ponechme stranou skutečnost, že občina a občinové vlastnictví nebylo v jednotlivých vyvíjejících se společnostech uspořádáno stejným způsobem. Ale všimněme si, že zatímco kupř. otrok se velice brzy stává soukromým vlastnictvím jednotlivce, se kterým může volně disponovat, tedy jej prodat atd., půda zůstává po velmi dlouhé období ve společném vlastnictví.

Na skutečnost brzkého vzniku soukromého vlastnictví otroka upozornil i J. Kinc, který napsal: „V době, kdy germánské kmeny vstupují do dějin a začínají hrát rozhodující politickou úlohu ve střední a západní Evropě, je pro ně otroctví již dávno známou insitucí. Jak dosvědčují kodifikace barbarských práv, bylo ještě v 5. a 6. století pro vizigótského a franckého zákonodárce východiskem právní úpravy . . .“⁶⁰⁾

V sousedské občině, kterou K. Marx označil za přechodnou formu k další společenskoekonomické formaci, byl již kromě otroka v soukromém vlastnictví

⁵⁹⁾ I v tomto případě je možná námitka o srovnání různorodých pramenů; možné je pak i vysvětlení učiněné shora.

⁶⁰⁾ K i n c l J.: *Otroci ve franckých právních pramenech*, Universita Karlova, Praha 1973, str. 77.

jedince dvůr a dům. O „dědině“, kterou měl jedinec v soukromém užívání, rozhodoval podle své vůle. Tedy: soukromé vlastnictví — opět řečeno slovy K. Marxe — vzniká, jak již jsem i konstatovala v předchozích kapitolách, jako vlastnictví věcí movitých. Vyvíjí se postupně k vlastnictví věcí nemovitých a přes držbu k vlastnictví půdy, tj. k soukromému vlastnictví výrobních prostředků.

Zdůraznila jsem již, že k rozpadu rodové společnosti dochází ve velmi dlouhém vývojovém procesu. A v tomto vývojovém procesu se rodí třída soukromých vlastníků výrobních prostředků a mechanismus, zaručující ochranu jejího postavení ve společnosti. Rodí se stát a i právo — normativní systém, vyjadřující a chránící zájem této třídy.⁶¹⁾

Ale vraťme se ještě k Tacitově zprávě o tom, že půdu si rozdělují Germáni podle hodnot (důstojnosti). Právě z této zprávy můžeme dovodit, že v rodové společnosti již vznikla vrstva, která je zvýhodněná proti ostatním členům, a to zejména svým ekonomickým postavením v rodě a i faktem zastávání určitého úřadu. Můžeme tedy dovodit i, že tato vrstva, která si vynucuje přidělení větší

⁶¹⁾ Otázka vzniku práva, která je v současné době velmi aktuální, byla otázkou diskutovanou téměř ve všech obdobích vývoje státní společnosti. To, že každá společnost má svá vlastní pravidla chování a to, že pravidla chování regulovala vztahy existující ve společnosti si uvědomovali lidé žijící dávno před námi. Uvědomovali si i skutečnost jisté změny obsahu pravidel chování ve vztahu k vývoji společnosti. Mnozí kronikáři prokazují znalost této skutečnosti. Prokazují vědomost o vývoji pravidel chování, vědomost, která je podmíněna dobou, v níž žijí, a stupněm poznání v této době dosaženého. Svě závěry formulují z hlediska potřeb regulace vztahů konkrétní třídní společnosti, aniž by si tuto skutečnost uvědomovali.

Tak Livius uvádí, že „... lid nemohl srůst v tělo jednoho národa jinak než zákony. Proto jim dal (Romulus) právní řád. Měl za to, že se toto zřízení stane posvátným prostému lidu, jestliže sám sebe učiní ctihodným odznakem moci“ (L i v i u s : *Dějiny*, Svoboda, Praha 1971, str. 50.) Kosmas pak napsal o knížeti Přemyslovi: „Tento muž, jenž vpravdě pro svou mužnost zasluhuje slouiti mužem, upoutal zákony náš bezúzdý kmen, nezkrocený lid mocí zkontil... , též vydal všechna práva, jimiž se naše země řídí a spravuje, sám s Libuší svou.“ (K o s m a s : *Kronika česká*, Melantrich, Praha 1929, str. 18.)

Ve druhé polovině čtrnáctého století dovozuje Ondřej z Dubé ke kompilaci šlechtického práva: „Právo zemské české jest dávno nalezené, ještě od pohanství a nejvíce od Přemysla Oráče a od těch pánův, kteří jsú té chvíle byli. A toho jest jistý důvod, neb mnoho obyčejov pohanských v něm jest držáno, jako očista železem horúcím anebo uvržení na vodu“ (citováno podle F. Č a d y : *Nejvyššího sudího království českého Ondřeje z Dubé práva zemská česká*, in: *Historický archiv* č. 48, Praha 1930, str. 123). A Pavel Stránský ze Zápské Stránky v r. 1643 konstatoval: „Je totiž známo, že již od samého Přemysla byly dány zákony, podle nichž musil spravovati národ jeho syn Nezamysl, když přišel ke státnímu kormidlu. Tyto zákony byly postupem doby, podle toho jak vyžadovaly okolnosti, od zemských úředníků za souhlasu panovníků pohenáhu hromaděny a zvyklostí i ustavičným zachováváním upevňovány“ (S t r á n s k ý P. ze Zápské Stránky: *Český stát*, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1953, str. 117—118).

Obdobná sdělení podávají všichni kronikáři dávných věků. Otázku práva pak řeší podobným způsobem i další, kteří se jí v dávné historii zabývají. Otázka vzniku práva znepokojovala lidi žijící stovky let před námi a vedla je k vážným zamyšlením. I tato skutečnost je potvrzením důležité role, jež právo ve společnosti má.

části půdy nebo již je zcela samozřejmě větší část půdy přidělována, začíná mít i další druh moci, kterou později nazveme politickou.

Domnívám se, že moc, kterou vykonává či vlastní tato vrstva, se opírá jednak o ozbrojenou družinu, jež se shromažďuje kolem náčelníka či později kolem knížete. Ale opírá se i o rostoucí bohatství nastupující ekonomicky vládnoucí třídy. Ozbrojená družina pak ve vztahu k jednotlivým úřadům, jež nabývají dědičného charakteru, se stává jakousi složkou rodícího se mechanismu státní moci, složkou, jejíž pomocí je možné *násilně* vynutit poslušnost.

V tomto období asi ještě nedochází ke vzniku nových pravidel chování, která by budoucí panující třídě napomáhala zajistit její moc ve společnosti. Spíše vhodná pravidla chování, která dříve sloužila celé společnosti, začínají sloužit nastupující panující třídě. Po dlouhé období si tato pravidla zachovávají svou formu, ale s vývojem společnosti, lépe je napsat s třídní diferenciací společnosti, upevňováním ekonomické a politické moci nastupující panující třídy a se vznikem nových úkolů, vyžadujících zvláštní organizace společnosti, nabývají třídního obsahu.

Z pravidel rodové společnosti tak velice postupně vznikají normy práva. I když tento proces je procesem velice dlouhodobým, pokusím se jej popsat.

Růst výrobních sil přinesl tedy nutnost měřit kooperací výroby se společenskou potřebou. Tato skutečnost, jak jsem již zdůraznila, podpořená rozvojem obchodních styků a rozšířením území v loupeživých válkách, podmínila jednak specializaci skupin obyvatelstva k různým činnostem a s tím i nutnost nové organizace práce a nové organizace společnosti a správy území. To vedlo k vydělení orgánů, zabývajících se organizací a správou z rodové společnosti.

Tak, jak se vydělují jednotlivé úřady z rodové společnosti a staví se nad tuto společnost, tak třída, která prostřednictvím těchto orgánů vládne, a která je již nositelkou moci ekonomické, získává ve společnosti politickou moc. Pravidla chování vzniklá v rodové společnosti a opírající se dříve o autoritu rodu — tedy celé společnosti — začíná nastupující panující třída užívat ve svůj prospěch. Dodržení těchto pravidel chování vynucuje pomocí úřadů, jejichž moc již není odvozena od autority společnosti, ale je odvozena od ekonomické moci nejbohatší vrstvy třídy svobodných. V případě, kdy jedinec nebo skupina se dobrovolně nepodřídí existujícím pravidlům chování, neváhá již nastupující panující třída použít k donucení fyzického násilí, a to právě pomocí ozbrojené družiny, soustředěné kolem knížete. Neváhá použít i jiných forem donucení, k němuž jí slouží úřady, které si osvojila a jejichž autoritu podepřela svým vládnoucím ekonomickým postavením ve společnosti.

Donucení a donucení fyzickým násilím znala i rodová společnost. Avšak rozdíl spočívá v tom, že v rodové společnosti byla nositelem autority společnost jako celek, kdežto v popisovaném období se moc začíná vydělovat ze společnosti a staví se nad ni.

V tomto procesu vývoje postupně i pravidla chování rodové společnosti na-

bývají charakteru pravidel právních. Tato změna spočívá jednak ve změně obsahu pravidla chování — je v něm totiž vyjádřen zájem panující třídy, jednak ve změně způsobu donucení k dodržení pravidla chování.

Pravidlo chování je vždy, v každé společnosti, vynucováno pod hrozbou násilí či v případě jeho porušení donucení nastupuje, toto donucení však není totožné: nejdříve v rodové společnosti je pravidlo chování vynucováno prostřednictvím autority celé společnosti; později s postupující třídní diferenciací je užito donucení pomocí autority úřadů, které se již opírají o ekonomickou moc bohaté vrstvy třídy svobodných; a ještě později, ve společnosti státní je užito donucení státním orgánem.

Pravidla chování získávají tedy charakter právních, jsou-li sankciována státní mocí. Znamená to tedy, že právní pravidla chování se opírají o monopol fyzického násilí, jehož nositelem je stát. Znamená to i skutečnost, že vznik práva je spojen se vznikem politiky. Právo je pak z tohoto aspektu specifickou formou politického a sociálního života společnosti; vyjadřuje a zprostředkuje třídně základní a podstatné znaky společnosti.

Ve společnosti se politika vyvíjela jako vztah mezi třídami. A třídy ve společnosti si při svém vzniku přinášely zcela odlišné zájmy. Tento proces byl podmíněn ekonomicky. Ve zkratce lze napsat, že vedoucí postavení panující třídy ve společnosti se odvíjelo od jejího vládnoucího postavení v ekonomice. To vedlo k ovládnutí rodových úřadů, což určilo i politické panství bohaté vrstvy třídy svobodných ve společnosti. Politické panství pak zpětně zabezpečovalo ekonomickou nadvládu třídy nad celou společností. Takové společenské uspořádání si vynutilo i změnu společenského řízení. Vznikl stát jako politická forma řízení společnosti a vzniklo právo, jako jeden z nástrojů regulace společenských vztahů.

Podtrhuji znovu, že šlo o dlouhodobý proces vývoje. Ve společnosti započal nejdříve určitou diferenciací mezi skupinami, zabývajících se odlišnou prací; byl to následek postupující dělby práce v rodové společnosti. V této době však nelze ještě hovořit o tom, že by existovala politika — jev vyjadřující vztahy mezi třídami. I když se vznikem skupin, věnujících se odlišné práci, vznikaly ve společnosti i odlišné zájmy a potřeby těchto skupin, jde stále ještě o zájmy a potřeby, jejichž obsah není třídně odlišný — tedy není určen rozdílným postavením lidí ve společnosti. Ke třídní změně těchto potřeb a zájmů začíná docházet tehdy, když se objevuje otroctví jako forma závislosti člověka na člověku nebo skupiny lidí na skupině lidí.

O politice pak můžeme hovořit až tehdy, když jedna třída se ve společnosti ujímá vlády nad lidmi druhými, nad ostatními třídami. K tomu však dochází postupně v dlouhodobém procesu vývoje společnosti, který je potřebný nejenom ke vzniku politiky, ale který je potřebný i ke vzniku státu a ke vzniku práva, přičemž se tyto jevy navzájem v procesu svého vývoje a svého vzniku podpírají a napomáhají si.

Vývojové změny, jež vedly k panujícímu postavení třídy ve společnosti se

odrazily nejenom ve změně způsobu života této třídy, ale i ve změně způsobu jejího myšlení. Rozhodně netvrdím, že šlo o uvědomělou změnu ve způsobu myšlení příslušníků panující třídy, ale spíše o posuny v myšlení, jež vedly k nové kvalitě myšlení a posléze i k uvědomění si těchto změn. Přitom tento proces uvědomění mohl trvat i několik staletí.

Společenské vztahy, do nichž se lidé rodí a v nichž žijí, jsou regulovány pravidly chování, které si tito lidé tvoří. Hovoříme-li o tom, že pravidla chování postupně v procesu vývoje společnosti rodové ke společností státní nabývají charakteru právních pravidel, je třeba dodat, že tato skutečnost se týká pouze takových pravidel chování, jež regulují vztahy důležité pro panující třídu.

Ale jakmile nabude pravidlo chování, regulující společenský vztah charakteru právní normy, stává se takto regulovaný společenský vztah vztahem právním. K této přeměně formy společenského vztahu může dojít jedině za předpokladu, že společenský vztah je skutečně společenskoekonomickým obsahem, respektive podstatou vztahu právního. Tedy opět řečeno ve zkratce, jakmile se právní norma odpoutá od společenské reality, jakmile právo, které je výtvozem lidí, je „vyšší“ než společenská základna, nereguluje dostatečně efektivně vztahy ve společnosti.

Proces vzniku práva je v jednotlivých vyvíjejících se společnostech v obecných rysech zákonitý. Zároveň je však poněkud odlišný. Je tomu tak proto, jak jsem již uvedla při popisu vzniku státu, že státní společnosti a jejich právní systémy vznikají v různých časových obdobích a rovněž zvláštní příčiny, které vedou ke vzniku státu a práva v jednotlivých společnostech nejsou stejně či spíše nejsou stejnou měrou závažné.

Zmínila jsem se již, že v přechodném období od rodové společnosti ke společnosti státní vznikají některé známé kodexy, jako jsou kupř. Lex Salica, Lex Langobardum, Ruská pravda atd. Tyto zákoníky znají kupř. již institut náhrady škody za újmu způsobenou na zdraví, přičemž ve společnosti se stále ještě jako uznaného a správného pravidla chování užívá krevní msty.

Sledujeme-li sdělení některých kronikářů tohoto období, zjistíme, že vztahy ve společnosti byly právě podle těchto ustanovení regulovány velmi sporadicky.

Tak kupř. Řehoř z Tou.su ve své kronice uvádí, že tam, kam „dosáhla ruka panovníka“, tam se i postupně upevnila jeho moc a byla respektována jím vyhlášená pravidla chování. Tam, kam moc panovníka nesahala, tam existovala a vztahy regulovala zčásti odlišná pravidla chování, daně a poplatky byly odváděny nikoli panovníkovi atd.

Na základě těchto zjištění někteří historikové dovozují, že právo není v počátečních obdobích vývoje státní společnosti významné pro rozvoj a regulaci společenských vztahů. Jak důležitá jsou pravidla chování pro regulaci společenských vztahů a jak důležitá jsou právní pravidla chování pro regulaci vztahů v rodící se státní společnosti jsem se pokusila dokázat v celé této práci.

Avšak je třeba řešit některé otázky, které vznikají v souvislosti s ustanoveními o náhradě škody za újmu způsobenou na zdraví, která nacházíme ve shora

uvedených zákonících. Odkud se vzala pravidla o náhradě škody v barbarských zákonících a jak je to s regulací společenských vztahů těmito právními normami?

S největší pravděpodobností se barbaři o možnosti náhrady škody za újmu způsobenou na zdraví dovidají z římského práva. Fixují ve svém kodexu obdobné pravidlo chování, přičemž tohoto pravidla k regulaci společenského vztahu užívají pouze sporadicky.

Domnívám se, že každá nová civilizace, každá nově vznikající společnost přebírá do té či oné míry a dále v té či oné míře rozvíjí kulturu civilizace zanikající. A schopnost převzetí kultury zanikající nebo již zaniklé civilizace v takové či jiné míře a schopnost rozvinutí této kultury je dána vyspělostí civilizace vznikající.

Znamená to tedy, že v procesu vývoje se uchovávají všechny poznatky a představy lidí, rozvíjejí se a předávají od generace ke generaci, od jedné společensko-ekonomické formace ke druhé a zároveň se přetvářejí, přepracovávají. A čím je vznikající civilizace vyspělejší, rozvinutější, tím plněji a dříve dovede převzít a rozvinout kulturu civilizace zanikající. Pokud se však tato civilizace nachází na nízkém stupni vývoje, spíše pouze zaznamenává existenci vyšší kultury civilizace zanikající. Užit této kultury k rozvoji vlastní společnosti je však schopná až tehdy, když se patřičně rozvine základna a nadstavba nově vznikající civilizace.

Otázka akceptace či alespoň aprobace stanovených pravidel chování příslušníky dané společnosti a otázka aplikace těchto pravidel chování vzniklými orgány státu je pak otázkou ještě složitější.

Říkáme, že norma žije ve vědomí lidí. To znamená, že nově stanovená pravidla chování mohou být akceptována příslušníky nově vzniklé společnosti až tehdy, když je obsahuje společenské vědomí.

Problém skutečné regulace společenského vztahu právní normou spočívá v tom, že má-li právní norma regulovat určitý společenský vztah v souladu se zájmem panující třídy, musí být adekvátní vůči společenským podmínkám, musí z nich vycházet. Právní norma musí tedy vznikat alespoň na základě existujících předpokladů možného vzniku určitého vztahu. A tato možnost vzniku určitého společenského vztahu musí být přinejmenším obsažena v základně.

Teprve tehdy, existuje-li vztah ve společnosti či možnost jeho vzniku je obsažena v základně, odráží se ve vědomí lidí a pravidlo chování, regulující tento vztah, ve vědomí lidí vzniká a žije. A to o některých normách obsažených v barbarských kodexech, vzniklých v přechodném období od rodové společnosti ke společnosti státní, nelze tvrdit.

Zdůrazňuji, že jde o některé normy obsažené v barbarských zákonících, jako je kupř. již zmíněné pravidlo chování o náhradě škody za újmu způsobenou na zdraví a nikoli o všechny normy obsažené v těchto kodexech. Barbarské zákony neobsahovaly „nové právo“, ale opíraly se o léta platné obyčejy, z nichž vznikalo obyčejové právo. Panující třída prosazovala své zájmy nikoli „zaváděním nového práva“, ale interpretací obyčejového práva při jeho aplikaci státními orgány. Jsou to tedy obyčejová pravidla chování, jež s třídě pozměně-

ným obsahem a v některých případech v písemné formě (tedy sebráním v kodex) přešla z rodové společnosti, která i v nové rodící se státní společnosti efektivně regulují společenské vztahy.

Soudy či jiné orgány, aplikující právo, byly již v té době plně v rukách panující třídy. Ty pak „měnily“ právo podle představ panující třídy, určených jejími potřebami a jejím zájmem. Přitom i představy panující třídy se měnily, a to nikoli v pouhé závislosti na měnících se potřebách a zájmech této třídy, ale i na schopnosti panující třídy poznat a chápat tyto potřeby a zájmy.

Otázku nedostatku aplikace některých nově stanovených právních pravidel chování státními orgány lze rovněž vysvětlit jednak shora uvedenými závěry o adekvátnosti právní normy společenským podmínkám, jednak pak i silou státní moci a „státně-právní vyspělostí“ orgánů aplikujících právo.

Zjišťujeme-li, že některá pravidla chování, jež obsahují barbarské zákoníky, ve společnosti nepůsobí, můžeme z této skutečnosti dovodit i závěr, že panující třída ještě ekonomicky dostatečně neovládla celou společnost a i politicky se ještě razantně ve společnosti neprosadila.

Shrnu-li uvedené závěry, dovozují, že právní pravidlo chování je určeno k regulaci společenského vztahu. Regulovat společenský vztah může pak pouze za toho předpokladu, že právní vztah je formou existujícího společenského vztahu. Existující společenské vztahy, a to zejména vztahy výrobní, jsou obsahem, respektive podstatou vztahů právních. Efektivnost právní normy předpokládá i existenci státního donucení. Právo je i proto právem či spíše zejména proto je právem, že je vynutitelné státní mocí. Efektivní právní norma žije ve vědomí lidí. Lidé pak právní normy akceptují či alespoň aprobuji. Teprve v takto uspořádaných podmínkách, za dalších předpokladů, dochází k regulaci společenských vztahů právními normami.

Tomuto závěry neupírám novým ustanovením, obsaženým v kodexech, vzniklých v přechodném období od rodové společnosti ke společnosti státní, vážnost. Domnívám se, že kodexy, jež obsahovaly i některé nové právní předpisy, a to zejména ty kodexy, které byly buď sepsány z podnětu panovníka, anebo jim vyhlášeny, sehrály mimo jiné i roli jakéhosi „politického vyhlášení programu“ nastupující panující třídy. Podle mého názoru v těchto kodexech šlo i o jakési určení „politické a státoprávní linie“ vývoje státu a „vyhlášení stavu“, jakého by měl v budoucnu nově vznikající státní útvar dosáhnout. A o vhodném cíli, ku kterému zaměřila nebo chtěla zaměřit vládnoucí vrstva panující třídy vývoj státu, se poučila od bezprostředně předcházející civilizace.

Toto „poučení se“, jak jsem již uvedla, odpovídalo možnostem nastupující panující třídy. Odpovídalo i diferenciaci, jež probíhala ve společnosti, a diferenciaci, jež probíhala v panující třídě samotné⁶²⁾ a dalším podmínkám, v nichž se státní společnost rodila.

⁶²⁾ Viz Pleiner R.: *Otázka státu ve staré Galii*, Academia, Praha 1979, str. 41 a násl.

Uvedené kodexy vznikají na místech střetu právních kultur — na místech, kde dochází ke střetu psaného a nepsaného práva. Domnívám se, že právě tento důvod se v zákonících odráží tím, že nejsou pouhým sepsáním obyčejového práva, ale — zcela viditelně — zahrnují i souhrn určitých omezení panující třídy. Už zákoník XII. desek byl nejenom sepsáním platného obyčejového práva, ale představoval souhrn určitých omezení patricijů. Představoval jakési „nutné minimum omezení“, která musela vládnoucí vrstva patricijů vůči ostatním zachovávat.

Domnívám se, že i barbarské zákoníky jsou určitou, byť minimální, přesto ale určitou „záštitou spravedlnosti“, minimální pojistkou, toho, že výklad práva orgány, které právo aplikují, nebude zcela libovolný. Přitom však neopomím skutečnost, že vedle těchto barbarských zákoníků platilo ještě i nepsané obyčejové právo.

Archeologové, prostřednictvím vykopávek, sledují na územích, na nichž vznikaly státy, vlivy nejrůznějších cizích kultur. Je kupř. prokázáno, že staroslovanská legenda o příchodu Cyrila a Metoděje na území Velké Moravy má své reálné kořeny. Jsou prokázány vlivy římského státu na území Germánů (viz Tacitus), římská posádka pod vedením Marca Aurelia byla i na území nynějšího Slovenska. Řehoř z Toursu, kronikář Merovejců, byl občanem římským. Na naše území pronikaly vlivy římské, germánské, byzantské, ruské atd. Čili, kultura jednotlivých států nejen že čerpala z kultury národů žijících a vyvíjejících se v bezprostředním okolí, ale přebírala i to, co přinesla předcházející civilizace i územně vzdálená, která v době vzniku nového státu již zanikala či již zanikla. Zpočátku je to sporadické převzetí kultury staré civilizace, ale s rozvojem nové rodící se státní společnosti tyto vlivy mohutní a rostou a zároveň jsou přizpůsobeny potřebám nové společnosti. A domnívám se, že tímto způsobem přebírají a upravují pro sebe nové rodící se státní společnosti i právní kulturu. Žádný nově vznikající útvar se nevyvíjí a nevzniká ve vzduchoprázdnu, odděleně od jakékoli jiné civilizace. A myšlenky, které napomáhají rozvoji a regulaci společnosti se ze světa nevytrácejí.

Ve vědomí po dlouhá období zůstávají zachována pravidla chování, regulující určité, pro život člověka důležité vztahy. Lidé si tato pravidla chování předávají od generace ke generaci. Dokonce podle těchto pravidel chování regulují své vztahy, i když cíle, k nimž spějí, se změnou životních podmínek změnily či dokonce již neexistují. I dnes sledujeme existenci pravidel chování, která dávno ztratila svůj smysl. Přesto jich lidé užívají. Na mnoha územích našeho státu se jako součást svatebního obřadu zachovává kupř. únos nevěsty či pohazování novomanželů obilím atd. Tyto normy vznikly již v rodovém zřízení: pravidlo chování únosu nevěsty je přechodovým ritem z jedné třídy do druhé, které vzniklo se vznikem tříd, a obilí u Slovanů bylo vždy symbolem plodnosti. Přitom tato pravidla chování pro mnoho těch, kteří je zachovávají, jsou těžko vysvětlitelná.

Podmínky, ve kterých se vyvíjejí vzniklé státní útvary, jsou poznačeny obdo-

bím válek či přinejmenším nepokojů. V rámci společnosti a jednotlivých tříd pokračuje stále ještě diferenciaci, ostatně ta není ukončena po celé vývojové období jednotlivých společenských řádů. Nastupující panující třída si ještě zcela nepodmanila ekonomicky ostatní příslušníky společnosti. Tato skutečnost se projevuje i v nevyzrálosti její moci politické. Spoje vybudované předcházející civilizací zanikly a vůle panovníkova, opírající se o moc vládnoucí vrstvy panující třídy, je mnohdy omezena nedostatkem možnosti tuto vůli sdělit a vynutit na celém území státu. Po značně dlouhé období, než panující třída dokáže vytvořit skutečný státní mechanismus, schopný zasahovat na celém území státu, než dokáže vytvořit mechanismus schopný tlumočit vůli panovníka na celém území státu a také tuto vůli vynutit, musí panující třída strpět skutečnost, že na území, které není schopna ovládnout ekonomicky a politicky, nebude dodržováno právo prosazující a hájící zájem této třídy. A navíc, rodící se feudální společnost přináší partikularismus moci a partikularismus práva, což je odrazem ekonomických podmínek, ve kterých se tato společnost vyvíjí.

V úvodu jsem již zdůraznila, že není a nemůže zřejmě být vytvořena definice státu, která by stát jako společenský jev postihla v jeho celku. Přesto však lze odlišit stát od rodového zřízení vytypováním několika charakteristických rysů: stát je politickou organizací panující třídy, ale jen takovou organizací (neboť nikoli každá politická organizace panující třídy je státem) — která organizuje (dělí a sjednocuje) obyvatelstvo podle území a nikoli již podle pokrevního příbuzenství;

— ve které se veřejná moc oddělila od společnosti a nekryje se se samotným obyvatelstvem. Státní mocí je vlastní prvek vlády lidí nad lidmi;

— která od občanů k udržení státní moci vybírá daně a poplatky, eventuálně i pro udržení této moci si vypůjčuje (dělá státní dluhy);⁶³⁾

— které je vlastní suverenita a výlučnost.

Lidé si po vzniku státní společnosti neuvědomují, že vznikl stát. Vznik státu není způsoben uvědomělým působením lidí či panující třídy, ale stát vzniká v procesu vývoje společnosti nutně a živelně. Samotná panující třída, která má k výhradné dispozici všechno tehdejší vzdělání, si skutečnost vzniku státu uvědomuje první, avšak lze napsat, že i ona si skutečnost vzniku státu uvědomuje pozdě. A pokud si lidé neuvědomují, že vznikl stát, neuvědomují si ani fakt, že nově vznikající vztahy je třeba regulovat novými pravidly chování. Ostatně — toto uvědomění získávají lidé až ve společnostech moderních.

Domnívám se dále, že i pokud by tehdejší vrstva inteligence měla možnost a zejména schopnost poučit se o nutnosti tvorby nových pravidel chování od předcházející a zanikající či již zaniklé civilizace, rozhodně tuto možnost a schopnost neměla ani panující třída jako celek, ani vládnoucí vrstva panující třídy, natož pak společnost jako celek.

⁶³⁾ Viz M a r x K., E n g e l s B.: *Vybrané spisy sv. II*, Svoboda, Praha 1950, str. 331—333.

V třídně rozdělené společnosti došlo pak k vážnému konfliktu, který z hlediska práva spočívá v tom, že potlačená třída si v reakci na vznikající a rozvíjející se vztahy a třídní rozpory postupně vytvářela svá vlastní pravidla chování. A tato pravidla chování, jejichž obsah je podmíněn objektivně ekonomickým a sociálním postavením třídy ve společnosti, nebyla a nemohla být v souladu s pravidly chování produkovanými a prosazovanými panující třídou. Ale právě tato pravidla chování regulovala vztahy vznikající a existující mezi lidmi v jednotlivých třídách a dalších skupinách společnosti.

Právě proto, posuzováno opět z aspektu vzniku práva, třída, která je třídou ekonomicky vládnoucí a politicky panující, používá při působení na společnost i vlastní ideologie (viz kapitola druhá). Pravidla, jež mají zajistit její vedoucí postavení ve společnosti, ochránit majetek soukromých vlastníků výrobních prostředků a přispět k zachování společenského řádu, v němž má vedoucí postavení, se stávají, ve vztahu ke společnosti jako celku, vnějším příkazem. A proto právo, které je vnějším příkazem, panující třída ideologicky posvěcuje.

Tak vzniká právo, normativní systém, odlišný od ostatních normativních systémů tím, že

- ve společnosti zpravidla existuje jen právo jediného typu, jež svou třídní podstatou *odpovídá* státu daného typu;
- právo je spjato se státem. Právními jsou jen ty normy, jež mají příslušnou státem uznávanou formu (pramenů práva ve formálním smyslu) a jejichž dodržování je vynutitelné státní mocí. Z toho vyplývá výlučnost práva. To rovněž podmiňuje určitou vnitřní logickou jednotu platného práva, i když se v právu samotném, avšak specifickým způsobem, rovněž projevují třídní rozpory;
- normy práva vyjadřují ve své podstatě *zájem* panující třídy a ovšem i její vůli ovlivňovanou tím, jak třída svůj zájem poznává a chápe. Právo vyjadřuje v nejlepším případě *obecný* zájem panující třídy, zjednodušeně řečeno, zájem této třídy jako celku;
- právní normy jsou i určitou pojistkou, záštitou spravedlnosti, v antagonisticke společnosti stanoví i možnou hranici vykořisťování člověka člověkem;
- normy práva jsou celospolečensky závazné, mají *obecnou závaznost* při řešení všech konkrétních případů v normě obecně zahrnutých.

Pokusila jsem se sledovat vznik práva. Na základě, který jsem dovodila, nelze závěrem než přitakat názoru, že stát a právo jsou spolu spjaté.

Ani stát, ani právo nevznikají ze dne na den. Procházejí dlouhým vývojovým obdobím. Ve svém vývoji, jak jsem zdůraznila, se stát i právo o sebe opírají, napomáhají si, podmiňují se. Právo bez státního donucení nemůže existovat. Stát bez právních pravidel chování pak nemůže organizovat společnost, regulovat vztahy vznikající a vyvíjející se v této společnosti a eventuálně i řídit vývoj této společnosti právem jako jedním z nástrojů společenského řízení.

Právo a stát se rodí v dlouhodobém procesu vývoje a svých charakteristických rysů nabývají postupně. Čím silnější je stát, tím silnější je i právo a čím efektivněji právní normy regulují společenské vztahy, tím razantněji se ve společnosti prosazuje zájem panující třídy.

Возникновение права

Яна Слунечкова

Резюме

Авторы, занимающиеся возникновением и развитием права, толкуют этот вопрос по-разному. Известна теория некоторых советских авторов, по которой возникновение права ведет свое начало от периода до возникновения государства. Некоторые авторы опять такого мнения, что возникновение права ведет свое начало от периода возникновения государства и. т. д. Значит мнения авторов, занимающихся проблематикой возникновения права, значительно отличаются.

Поэтому автор данной статьи стремится на основе изучения истории и на основе научных сведений марксистско-ленинской общей теории государства и права дать свою гипотезу о возникновении права.

В водной части автор подчеркивает, что право, нормативная система, которая характерна наличием государственного принуждения, возникает в ходе длительного процесса. Право возникает с момента возникновения политической власти в руках экономически более сильной группы класса свободных, в разлагающемся родовом обществе.

В первой главе решается проблема развития правил поведения в родовом обществе. Автор указывает, что каждая ступень развития общества, которой присущ определенный способ производства, одновременно характерна определенным способом сотрудничества людей, определенными отношениями между людьми, которые рано или поздно регулируют также и определенные правила поведения, общепризнанные для конкретного общества. Люди не могут жить вместе, не руководствуясь правилами поведения.

С развитием родового общества, с нарастанием разделения труда и позднее с возникновением классов автор объясняет и развитие правила поведения, изменение его содержания, в частности, с точки зрения классовой, при соблюдении формы правила поведения. Автор обращает внимание также на наличие переходных правил поведения, свойственных переходным периодам родового общества, или переходу от родового общества к государственному обществу.

Автор доказывает, что с возникновением классов повышается зависимость

отдельного лица от класса, а не от рода как целово. Класс или социальная группа со своими нормативными системами требует от своих членов соблюдения этих правил. Поведение отдельных лиц находится под влиянием групповых учреждений и под влиянием членов группы. Они более менее отождествляются с групповыми нормативными системами. Такое отождествление становится интенсивнее, чем больше отдельное лицо поглощает данная среда. И, наоборот, ослабляется соразмерно тому, как он удаляется из среды группы и насколько его поглощает другая среда.

Можно сказать, что в силу разного положения в экономической и социальной структуре общества, в силу диалектических противоречий внутренней социальной структуры самых классов обусловлена также и разница в идеологии и сознании данных классов. На каждой ступени общественного развития можно с возникновением классов констатировать определенные противоречия между политическим, моральным и позднее и правовым и т. д. сознанием разных классов, слоев или групп, причем данные противоречия обуславливают различие отдельных групповых нормативных систем.

Господствующий класс, стремясь подавить сопротивление подчиненных классов, и, стремясь регулировать общественные отношения в своих классовых интересах, старается оказать влияние на идеологию подчиненных классов и на их групповые нормативные системы посредством своей собственной идеологии.

Идеологией докапиталистических формаций была религия. Это как решающая форма сознания неизбежно повлияло на дальнейшие формы общественного сознания. Но и религия, прежде чем стать в своей зрелой форме идеологией господствующего класса, прошла длительный процесс развития.

Процесс развития религии и влияние религии — идеологии господствующего класса — на перемену родовых правил поведения в правовые нормы, автор приводит во второй главе. В данной главе приведено заключение о том, что в период, когда человек морально находится в зависимости от бога, и это определяется постепенными изменениями в экономике и социальной структуре общества, возникновением превосходства и подчинения людей, перемещаются все правила поведения в область религиозных норм.

Автор указывает на примерах, что чем менее государство развито, чем ниже ступень, на которой оно находится, тем больше и отчетливее проявляется зависимость правовых правил поведения от официальной религии. Однако как только право отделится от религиозных правил поведения и избавится формы «божьей заповеди», приобретает черты нормативной системы, которая официально существует самостоятельно. И чем больше право отделяется от религии — и это отделение права от религии зависит от развития общества — тем больше приобретает самостоятельность: см. напр. городское право в период феодализма.

В третьей главе, названной «Возникновение права» автор занимается развитием экономики, социальной классовой структуры общества и его надстройки по отношению к развитию и возникновению права в родовом обществе. Автор одновременно обращает внимание и на обширную систему взаимосвязей и взаимообусловленностей.

На развитии правила поведения, регулирующего отношения собственности на землю автор показывает развитие правила поведения аж до правовой нормы. Свои примеры выбирает из греческой мифологии, из произведения Цезаря «Сведения о войне в Галлии», из труда Тацита «Германия», из сорок пятой книги «De migrantibus» Lex Salica и из постановлений Книги Ро-жемберкской. Сообщения Цезаря и Тацита и постановления приведенных кодексов сравнивает со способом возделывания почвы, с миграцией жителей и с фактом, что жители благодаря измененному способу возделывания почвы перестают мигрировать.

Автор несколько раз подчеркивает, что в процессе развития родового общества в государственное, правила поведения родового общества приобретают характер правовых правил постепенно. Это изменение заключается с одной стороны в изменении содержания правила поведения — в нем выражены интересы господствующего класса, а не интересы всего общества, с другой стороны в изменении способа принуждения соблюдения правил поведения.

Правило поведения всегда, в каждом обществе вынуждается угрозой применения насилия или в случае нарушения последнего, применяется насилие. Однако это принуждение не тождественно: сначала в родовом обществе правило поведения вынуждается посредством авторитета всего общества; потом по мере наступления классовой дифференциации применяется принуждение посредством авторитета органов, опирающихся на экономическую власть богатого слоя класса свободных; а позднее в государственном обществе применяется принуждение посредством государственного органа.

Значит правила поведения приобретают характер правовых норм, если они санкционированы государственной властью. Это значит, что правовые правила поведения опираются на монополию физического насилия, носителем которого является государство. И это также значит, что возникновение права связано с возникновением политики. И право с этой точки зрения является специфической формой политической и социальной жизни общества; оно выражает классовые основные и главные признаки данного общества.

На процессе развития родового общества и постепенного возникновения государственного общества автор объясняет процесс возникновения права, причем указывает на отличия права как нормативной системы от остальных неправовых нормативных систем.

В заключительной части автор доказывает, что ни государство, ни право не возникают изо дня в день. Они проходят длительный период развития. В ходе развития государство и право друг другу помогают, друг друга обуславливают. Право не может существовать без государственного принуждения. А государство, в свою очередь, не может без правовых правил поведения организовать общество, регулировать, возникающие и развивающиеся в данном обществе отношения, или управлять развитием данного общества посредством права как одного из орудий управления.

Чем сильнее государство, тем сильнее и право и чем эффективнее правовые нормы регулируют общественные отношения, тем сильнее пробивают себе дорогу интересы господствующего класса.